

Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához.

Annak a területnek, amelyen ma Budapest székesfőváros fekszik, koraközépkori multján kívül koraközépkori helyrajza is csaknem teljes mértékben ismeretlen. Ez azonban nemcsak az okleveles adatok hiányának, — diplomatáriumunkban mindössze 24 tatárjárás előtti budapesti vonatkozású oklevelünk van — hanem annak is tulajdonítható, hogy eddigi kutatóink a rendelkezésünkre álló adatokat csak a maguk merő szárazságában használták fel és nem igyekeztek azokból, más támpontok felhasználásával is, plasztikus képet alakítani. Az oklevelek adatainak csoportosítása és a köztük lévő kapcsolatok felismerése kétségtelenül elengedhetetlen követelménye egy-egy történelmi tanulmánynak, de semmit sem ér az egész, tudományos és kritikai szemszögből megrostált anyag, ha segítségével nem tudjuk magát az elmúlt életet, vagy annak akár csak halvány visszfényét is felidézni. Ehhez azonban nemcsak az oklevelek adatainak ismerete szükséges, hanem bőséges földrajzi tudás és térismeret is és az, hogy ismerve a magyarság és általában a török és törökös népek koraközépkori társadalmi viszonyait, ne csak azt az egy vidéket nézzük mereven, amelyről éppen írni akarunk, hanem tágabb, országos perspektíva kereteibe igyekezzünk történeti és helyi ismeretünket, tudásunkat beilleszteni.

Budapest középkori — tatárjárás utáni — multja ismeretének elengedhetetlen követelménye, hogy a városterület tatárjárás előtti multját és helyrajzát is ismerjük. A tatárjárás utáni idők már jóval bővebb iratanyagát csak úgy tudjuk eredményesen felhasználni, ha tudjuk azt, hogy ezt az iratanyagot reánk hagyók minő előző helyrajzi adottságokat találtak itt. Ma, amikor Budapest történetének árpádkori okleveles emlékei már nyomtatásban is megjelentek¹⁾, sokkal könnyebb ezeknek az adatoknak is a feldolgozása és ellenőrzése, mint azelőtt, amikor a szétszórt anyag összeszedése és a hibás közlések felismerése nagy nehézségekbe ütközött. Tudnunk kell azonban, hogy ez az anyag csak egy része, valószínűleg csak igen kis része az egykori irattermelésnek és hogy ez az anyag inkább csak az élet egyes, főleg *egyházi birtokügyi* vonatkozásaira vet világot. Tekintettel arra, hogy a valószínűleg örökre elvesztett, esetleges írásos anyag ismerete nem áll módunkban, nem szabad a terra incognitának tekintett koraközépkori multunk, mint nem létező mellett elmennünk, hanem új adatnyújtó lehetőségeket és következtetéseket is fel kell használnunk.

* * *

Célunk Budapest székesfőváros területének történelmi helyrajzát lépésről-lépésre a lehető legnagyobb pontossággal meghatározni. Magyarországon a történelmi földrajz egyike a legelhanyagoltabb stúdiumoknak. Történelmi földrajzi munkánk, eltekintve Csánki Dezső rendkívül értékes és szinte európai viszonylatban is egyedülálló nagy munkájától, — Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában²⁾ — tulajdonképpen nincsen. Igen alapos és hézagpótló műveknek kell tartanunk ezen a téren még Mályusz Elemérnek Turóc megyéről,³⁾ Fekete Nagy Antalnak a Szepességéről⁴⁾ és Szabó Istvánnak Ugocsamegyéről⁵⁾ írt munkáit, bár ezek nem kifejezetten történelem-földrajzi tanulmányok. Nem történelem-földrajzi tanulmány azonban tulajdonképpen — címe ellenére sem — Csánki fentemlített munkája. Csánki ezen műve csak alap lehet a történelem-földrajzi kutatások számára, mivel merőben csak topográfiai adatokat tartalmaz és úgy viszonylik egy történelem-földrajzi munkához, mint egy modern helységnévtár egy földrajzi tanulmányhoz.

Nem tarthatjuk kifejezetten történelem-földrajzi tanulmányoknak azokat az értekezéseket sem, amelyeket Budapest székesfőváros területével kapcsolatban a Fehéregyháza és Árpád-sírja kutatók végeztek, bár igen sok topográfiai értékű adatot tartalmaznak. Nem történelem-földrajzi eredményeket felmutató művek már csak azért sem, mert eredményeiket nem a rendelkezésünkre álló összes tényezők figyelembevételével szűrték le és így részleteredményeik, ha helyesek is, egy vagy más szempontból még minden esetben vitathatók. Fehéregyháza pontos térbeli helyzetét ugyanis csak az egész középkori Óbuda topográfiájának tisztázása és az eddigieknél nagyobb szabású ásatások útján nyert támpontok segítségével elért eredményeknek a mai topográfiai adatokkal való teljes azonosítása után tudjuk csak meghatározni.⁶⁾

A földrajz ugyanis szintetikus, mondhatnánk, szinoptikus tudomány, mert az élet minden vonatkozására, a természet és a geológiai múlt minden adottságára figyelemmel kell lennie és így önállóságát megtartva mintegy összekötő kapcsot kell képeznie a szellem- és a természettudományok között. Hasonlóképpen a történelmi földrajz is nem foglalkozik kevesebbel, mint egy kor emberi és természeti tájalkotó tényezőinek összefogó, szintetikus tanulmányozásával.

A történelmi földrajz szellemtudományi része következőképpen mindazokat a forrásokat felhasználhatja, amelyeket maga a történettudomány is felhasznál. A történelmi földrajz természettudományi része az óholocén sőt pleisztocén problémák kutatása révén a paleogeográfiának a szerves része. Ilyen szempontból forrásanyagát — magán a természetén kívül — első sorban a ránkmaradt régi térképanyag alkotja. Fontos adatokat találunk azonban minden más történeti, történelem-földrajzilag felhasználható forrásban is.

Lehetetlen az elmúlt emberi életről helyes képet alkotnunk, ha nem ismerjük a történelmi idők paleogeográfiáját. Így például Gyórfy István tanulmányai a nagykúnsági szilajpásztorkodásról csak ezen vidék régi vízrajzának a teljes ismerete mellett alakulhattak ki egységes képpé.⁷⁾ A megtelepülések szempontjából pedig már a múltban is nagy jelentőségük volt az agrogeológiai tényezőknek.

Budapest székesfőváros mai területéről is megállapítható, hogy még a XVIII., sőt még a XIX. század folyamán is jelentősen más vízrajzi viszonyokkal találkozunk, mint manapság.⁸⁾ A régi pleisztocén Dunaágak medrét morotva maradványok, vízmosások, pusztai szikes tavak foglalták el és a nagy árvizek szabadon öntötték el az elhagyott medermélyedéseket. Szinte mocsárvilág és sívó homok közepén húzódott meg a XVIII. század derekán is középkorból maradt falainak tövében a kis Pest város.⁹⁾ Túl a Dunán pedig apró mocsári szigetek pereméig terjedtek Óbuda mezőváros kis házai és kertjei. A kép tehát merőben más mint a mai és egész valószínű, hogy több száz évvel azelőtt ismét más volt. Az egyre változó természeti tájalemeknek a felismerése és világos, érthető képbe való összefogása az óholocén korral foglalkozó paleogeográfia feladata.

Jelen kis tanulmányunkban figyelembe véve a megállapítható természeti változásokat, elsősorban azt kutatjuk, hogy a magyar honfoglalás óta eltelt időben a középkor egyes szakaszaiban az ember miként változtatta meg *települése révén* a főváros mai területének helyrajzát. Keressük tehát az egymást követő emberi települések térbeli elhelyezkedését és a velük összefüggő emberföldrajzi tájalemeket.

Kutatásunk alapját a már említett tájalemeken kívül elsősorban az okleveles adatok képezik. Hogy milyen nehéz azonban az egyes oklevelekben rejlő helynevek vagy az azokban megjelölt épületek helyének elhelyezése, aminek oka elsősorban a lakosság teljes kicserélődése, arra igen jó példát szolgáltat az alábbi eset.

Fennmaradt 1505-ből és pár évvel későbből a budai polgárok bordézsmajának jegyzéke,¹⁰⁾ 1531-ből pedig a sasadi bordézsma jegyzéke.¹¹⁾ A két jegyzékben előforduló dűlő-, helyesebben szőlőrésznevek a következők:

Budai szőlőrésznevek (zárójelben az 1505 utáni összeírás nevei): Rosamál (Rosa), Maczkalyk (Machalýk), Kysaranygomb (Kisarangomb), Fertal (Fertal), Bordémal (Bordelmal), Thykermal (Thýkermal), Kapplankw (Kapplankhw), Aranygomb (Arangomb), Sarmelleke (Sarmellek), Chykostho (Chykostho), Mondolas (Mondolas), Magasalya (Magosalýa), Kerepalasth (Kerepalasth), Damyenmal (Demjén Mal), Mezesmal (Mezessmal), Kappasthemethes (Kapasthemethes), Vereskep (Wereskep), Barsonmal (Barson Mal), Formankuth (Formankwth), Nagydezma (Nagdezma), Kegler (Kegleer), Ligethvelg (Ligethwelgh), Hengereythew (Hengerethew), Aranpohar (Aranpohar), Agyagwerem (Agyagweren), Kechelt (Kethelee), Vereskw (Wereskw) és (Zakadak).

Sasadi dűlőnevek: Isten Kwthya, Isten Kerthe, Akastho hegh, Kanya Kapw, Mazas, Gomba Mal, Eperies, Kys Wymal, Nagh Wymal, Sagadadh, Kys Kewes, Nagh Kewes, Hollomal, Bechkew, Nadaskwth, Sasadh, Ligethwelgh.

Már maguk ezek a nevek is, amelyekkel a középkorvégi budai polgárok szőlőiket illették, egészen más képet nyújtanak, mint aminőt eddig általában a »német« Budáról alkottak történetíróink. Történetföldrajzi kutatások hiányában azonban ma még nem tudjuk ezeket a neveket a mai elnevezésekkel azonosítani. Éppen az ilyen azonosítások lennének az általunk kitűzött munkának az eredményei. Ahhoz azonban, hogy ezt véghezvihessük,

szükséges először a főbb, történetíróink által is aránylag legtöbb vitatott topográfiai kérdések tisztázásával foglalkoznunk. Ezek közé tartozik annak megállapítása, hogy a koraközépkorban, a tatárjárás előtt, milyen volt a főváros mai területén elhelyezkedő emberi telepek térbeli helyzete és hogy a főváros mai területe minő szállásbirtokok határaiból tevődött össze.

* * *

Az adatnyújtó koraközépkori oklevelek hiánya ellenére is topográfiai-
lag leginkább az érdekel bennünket, hogy területünkön és közvetlen kör-
nyékén a magyar honfoglalás után milyen törzsek és nemzetségek szálltak
meg. Erre nézve igen értékes adatokat szolgáltatnak a részben már eltűnt
és a részben még ma is élő helynevek.¹²⁾ Ézirányban használható adat-
gyűjtésünket ugyanis az teszi lehetővé, hogy a magyarság igen gyakran
törzs-, személy- és nemzetségnevekkel jelölte szállásait és így ezek a nevek
oklevelek hiányában is birtoktulajdont bizonyító erővel bírnak, hiszen
eredeti rendeltetésük is ez volt egy írásos emlékeket nem produkáló korban.
Vagyis, ha egy-egy törzs töredékének szállása más törzs nagyobb, össze-
függő szállásterületére vagy annak a peremére került, akkor ezt a szállást
rendszerint annak a törzsnek a nevével illették, amelyhez a töredék tar-
tozott. Így például a Megyer vagy a Kér helynevek sohasem a Megyer- vagy
a Kér-törzs szállásainak közepén, hanem azok területének peremén, vagy
más törzsek szállásainak közepette vagy közelében fordulnak elő. Egy-
szóval ott, ahol a más törzsbeliéssel való érintkezés szükségessé tette, nem
pusztán csak a birtokos vagy nemzetsége nevével, hanem magával a törzsi
névvel való jelölést is.¹³⁾ Természetes, hogy ez a jelölési mód alkalmas
szolgált arra, hogy a honfoglaló törzsek és nemzetségek X. századi el-
helyezkedésére némi fényt derítsen.

Első feladatunk tehát összeszedni a honfoglaló törzsek vidékünkön
helynevek alakjában őrzött emlékeit.

A honfoglaló törzsek nevei közül környékünkön a Megyer-, a Keszi- és
a Jenő-törzs neve maradt fenn helynevek alakjában. Mégpedig a Megyeré
Pócsmegyer, Békásmegyer és Káposztásmegyer, a Keszié Budakeszi és
Dunakeszi a Jenőé pedig Budajenő, Borosjenő és az elpusztult Jenő hely-
nevek alakjában. Természetes, hogy ez a felsorolás nem teljes és még sok
olyan ma már nem élő elnevezéssel találkozhatunk, amely a részleteket
még jobban kidomborítaná. Jelen tanulmányunkban elégedjünk meg
azonban a főbb vonásokkal.

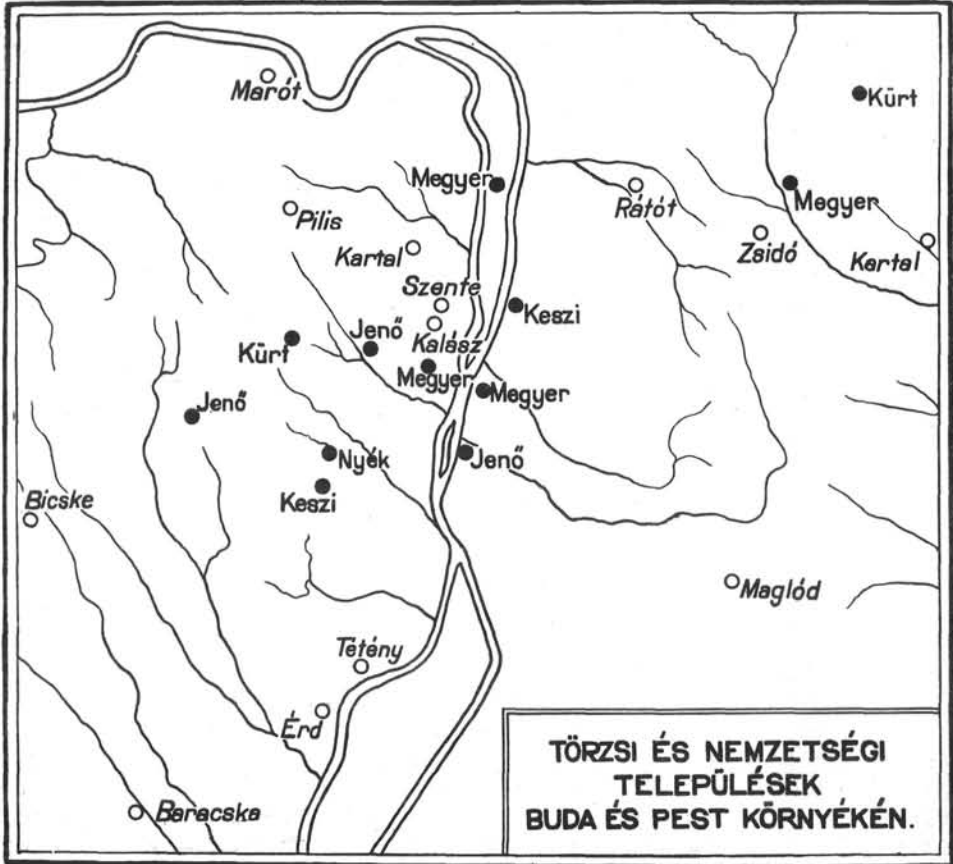
Igen érdekes, hogy ezek a törzsnevek egymáshoz meglehetősen közel
és közelebből tekintve bizonyos rendszert eláruló módon helyezkednek el,
amit legjobban a mellékelt térképvázlat árul el.

Az eddigi kutatások kétséget kizárólag megállapították, hogy Fehér
és Pest vármegyék Budapestről délre eső területein a fejedelem törzse,
a magyarságnak nevet adó Megyer-törzs szállt meg. Nyilvánvaló tehát,
hogy a Pócsmegyer, Békásmegyer és Káposztásmegyer nevében fennmaradt
Megyer törzsnév a fejedelmi törzs vidékünkön legészakibb — egyéb törzsek
vagy törzstöredékek szállásainak határterületéhez közeleső — szállásainak
az emlékét őrzi.

Arra, hogy melyek voltak ezek a többi törzsek, a Budajenő, a Pilisborosjenő és az elpusztult Jenő falu nevében rejlő Jenő-, továbbá a Budakeszi és a Dunakeszi nevében rejlő Keszi nevek adnak közelebbi felvilágosítást. Komplikációra az elhatárolásnál csak az szolgáltat látszólagos okot, hogy ezek a nevek meglehetősen keverten fordulnak elő.

Tudjuk azonban, hogy a honfoglaló törzsek nyugatra való haladása tervszerűen történt és hogy voltak elővéd csapatok, amelyek megszervezése minden valószínűség szerint a Nyék-törzsrre volt bízva. Tudjuk továbbá azt is, hogy ez a nyugat felé való haladás bizonyos mértékben egyes törzsek töredékekre bomlását, sőt szétporlását eredményezte és hogy éppen a Keszi-törzs volt az, amely annyira feldarabolódott, hogy más, nagyobb egységekhez, például a Tarján-törzshöz, mint függelék csatlakozott. Kisebb mértékben ugyanez történt a Jenő és a Kürt-Gyarmat-törzsszel is. Ez utóbbi különben már eredetileg is két ősi törzsünk egyesített töredéke volt.¹⁴⁾

A Keszi-törzs nevének előfordulását tehát igen szépen megmagyarázza az a körülmény, hogy ennek a törzsnek a töredékei egy nagyobb törzshöz

19. I. sz. térképábrázolat.

csatlakozva jutottak vidékünkre. Ez a nagyobb törzs vagy a fejedelmi Megyer-törzs, vagy a Jenő-törzs vidékunktól északra jutott nagyobb töredéke lehetett. Lehetséges azonban, — mint már jeleztük — hogy ez a Keszi-töredék a vidékunktól északra elhelyezkedő nagyobb Jenő-töredéknek volt a függvénye. Hihetőbb azonban, hogy a Keszi-törzstöredékek vidékünkön a Megyer-törzs szállásrendszerébe beilleszkedve helyezkedtek el.

Akár a Megyer-törzsnek, akár pedig a Jenő-törzstöredéknek volt is a függvénye ez a vidékünkön szereplő Keszi-töredék, a lényeg ugyanaz marad, tudniillik, hogy Budapest székesfőváros területének északi határához közel a Megyer-törzs és egy Jenő-törzstöredék, nyugaton és északkeleten pedig a Keszi-törzstöredék szállásai érintkeztek. A törzs nevét viselő helynevek egymástól való távolsága csekély, ami viszont a törzsválasztó közök igen korai birtokbavételére enged következtetni, ami a törzsek nemzetségeinek vérségi keveredését nagymértékben előmozdította. (Lásd az I. sz. térképvázlatot ^{14a}) a 19. képen.)

* * *

Az a tájékoztatás, amit az ősi települési viszonyok ismeretéhez a törzsnevek nyújtanak, nem lenne elegendő, ha azt a vidékünkön előforduló nemzetségi vonatkozású nevekkal nem hoznók párhuzamba.

A magyar nemzetségek neveit az oklevelek és a krónikák adatainak alapján állíthatjuk össze és ezeknek a nemzetségneveknek a megfelelőit a környékünkre vonatkozó régi és újabb térképeken kereshetjük ki. Ezen az alapon vidékünkön a következő nemzetségnevet rejtő helyneveket találjuk: Buda-Kaláz, Sente vagy Szemcse, (Pomáz határában a Luppa-major helyén), Nagy-Tétény, Erd, távolabb a budai oldalon Baracska, Bicske, Pilis-Marót, továbbá a pesti oldalon Kartal, Rátót és Maglód. (L. az I. sz. térképvázlatot.)

Ezek megállapítása után a következő lépés most már az lesz, hogy ezeknek a nemzetségeknek az iratanyag alapján igazolható birtokviszonyait vegyük vizsgálat alá, mégpedig abból a szempontból, hogy a székesfőváros mai területén mely nemzetségek voltak szállásbirtokosok.

Anonymus Gestája 46. fejezetében a mai budai részekre vonatkozó következő sorokat olvassuk: Et in eodem loco, *cundunec* patri *curzan* dedit terram, a ciuitate Atthile regis usque ad centum montes, et usque ad gyoyg, et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc *Curzan* castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari, quod nomen usque in hodiernum diem non est obliuioni traditum.¹⁵) Vagyis magyarul: És azon a helyen *Kündünek*, *Kurzán* atyjának földet adott (Árpád fejedelem) Attila király városától a Százhalomig és Diósdig és fiának várat adott népe védelmére. Akkor Kurzán megparancsolta, hogy azt a várat az ő nevééről nevezzék, amely név mind a mai napig nem ment feledésbe. — Első lépés, ha tovább akarunk haladni, hogy kikutassuk ennek a Kündünek és Kurzánnak nemzetségbeli hovatartozását, ennek megállapítása után pedig azt, hogy a meghatározott nemzetség oklevélileg igazolhatóan is birtokos volt-e vidékünkön.

Mind a két feladatot elvégezte már a magyar történettudomány. Karácsonyi János foglalta össze eddig a legkimerítőbben a kérdést. Ő állapította meg, hogy a XIII. századi írott forrásokban felmerülő Korczán- (Kurszán) nemzetség azonos a Kartal-nemzetséggel. Megállapítását azzal igazolta, hogy az 1263-ban Korczán nembelinek írt Uza fia Pétert 1247-ben és 1276-ban a Kartal-nemzetség tagjának írták.¹⁶⁾ A kettős nemzetségnév használata a magyarság körében nem tartozott a ritkaságok közé és így a Kartal-Korszán-nemzetség esetében is csak egy példát kell láttunk a sok közül, amikor a nemzetségi totem állat neve — a kartal=sas — felcserélődik, talán keresztény hatásra, a nemzetség egyik nagytekintélyű ősenek — Kurszánnak — a nevével. Sokkal fontosabb azonban annak a megállapítása, hogy ez a nemzetség a mai budai és pesti részeken tényleg birtokos is volt.¹⁷⁾ Igen fontos bizonyítéka ennek még az is, hogy a Kurszán vára elnevezés még 1332-ben és 1373-ban is szerepel az óbudai területen.¹⁸⁾

Anonymus Gestájában határozottan Kündü fiának mondja Kurzánt. Bizanci feljegyzésekből viszont tudjuk, hogy amikor Leó császár 894-ben követeket küldött a magyarokhoz, hogy azokat a bolgárok elleni háborúra rávegye, követei a magyarok fejeivel, Árpáddal és Kurzánnal tárgyaltak.¹⁹⁾ Ezek szerint a mintegy hat év múlva a mai budai részeken szállásföldet szerző és nyerő Kurzán, a *kende* fia, a legtekintélyesebb magyar vezérek egyike volt. Fel kell ugyanis tételeznünk azt a másik lehetőséget is hogy az Anonymusnál említett cundu-kündü nem személynevet, hanem a kündü-i=kende-i méltóságnévet jelöli, mint ahogy a Gyula szavunk is jelent méltóságot és jelez személyt is. Feltehető azonban még az is és erre éppen a Gyula személynév ad analógiát, hogy a Kündü szó ebben az esetben személy- és méltóságnévet is jelent, azaz egy olyan személyt jelöl, aki mint kende a Kündü nevet viselte.²⁰⁾

Véleményünk szerint azonban nem ez a második, hanem az első változat forog fenn, vagyis, hogy Anonymus és többi krónikánk közös ősforrása a kündü, azaz a kendei méltóságot viselő fejedelmi személy fiának írta Kurzánt, illetve az ugyancsak a kendetől származó Kusidot és Kopjánt, azaz Kaplonyt.²¹⁾ Ezzel kapcsolatban azonban vessünk egy pillantást a kendei méltóságra és kíséreljük meg az események sodrába a vidékünkön szereplő személyeket beállítani.

A magyar koraközépkori történelem egyik legkiválóbb művelője Pauler Gyula volt. Megállapításai igen sok tekintetben még ma is helytállóak, aminek az az egyszerű magyarázata, hogy rendkívüli forrásismerettel dolgozott. Mi sem természetesebb, hogy egyes kérdésekről alkotott véleményét csaknem minden kutatónk elfogadta és így megállapításai mindig a megdönthetetlen tekintély súlyával bírtak és hatottak. Így ő volt az, aki a magyarság etelközi szereplésével részletesen foglalkozva megírta, hogy a kündü=kende, azaz a kenderkhagan nem más, mint a magyarság fölött fennhatóságot gyakorló kazár kán kinevezett helyettese, egyszerűen, vajda volt.²²⁾ És ebben teljes mértékben igaza is volt. Konstantinos Porphyrogenetos előadása nyomán megírta azután azt is, hogy: „Lebedias, az első vajda» — magyar néven Eleud, Előd — a IX. század nyolcvanas éveiben élt. A kozárok nagyrabecsülték, kényeztették a »vitéz és nemes származású« férfiút; a khagán előkelő kozár nőt adott neki feleségül, »hogy tőle gyermeke

szülessen», *de ez a házasság meddő maradt.*»²³⁾ Paulernek ezen sorai oly nagy hatással voltak kutatóinkra, hogy fel sem ötlött bennük az a gondolat, hogy Lebediasnak esetleg gyermekei is lehettek, következésképp krónikáink Cundu és Cund néven szereplő egyazon egyéniségét ilyen nevű személynek vették.

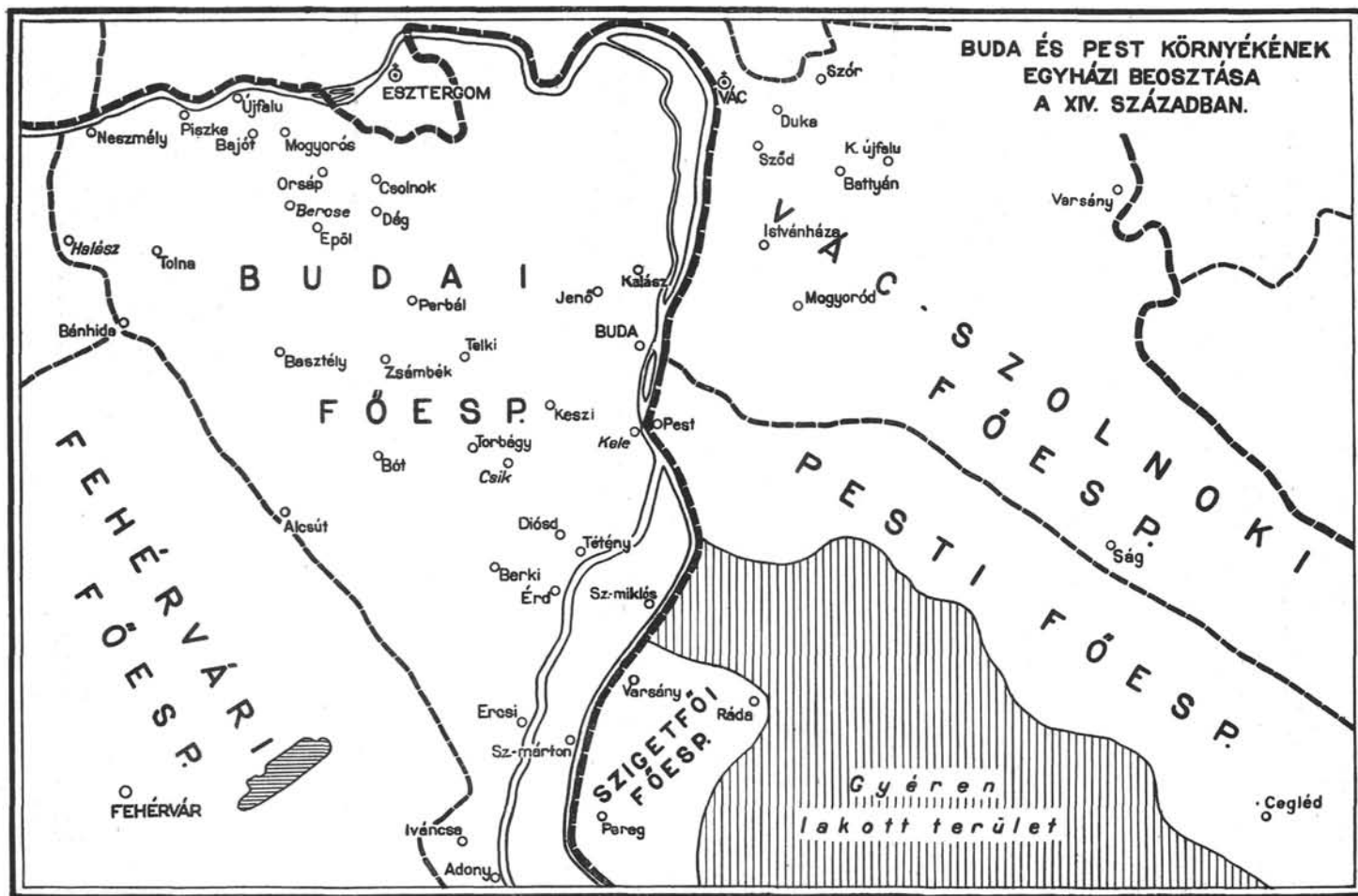
Ezzel szemben Konstantinos Porphyrogenetos szövege a következőket mondja: *ὁ δὲ Λεβεδίας ἐκείνος ἔκ τινος τύχης μετὰ τῆς ἀδελφῆς Χαζάρου οὐκ ἐπαυδοποίησεν* = de Lebediasnak attól a kazár nőtől véletlenül nem lett gyermeke.²⁴⁾ Konstantinos szövege tehát egy szóval sem mondja, hogy Lebedias magtalan volt, csak azt, hogy attól a kazár nőtől nem születtek gyermekei, de már maga ez a kitétel is magában rejti annak a lehetőségét, hogy más nőtől lehettek gyermekei. Sőt egészen valószínű, hogy voltak is gyermekei, hiszen egy IX. századi nomád nagyúr egész lelkületével és világnézetével ellenkezett még a gondolata is annak, hogy magtalanul haljon meg. Gondoljunk csak az őskultuszra, amely már önmagában véve is megkívánta a férfi utódokat.

Mindenki által ismert tény, hogy Lebedias, amikor a kazár kán az Etelközbe sodort magyarságot megnyerendő, felajánlotta neki, hogy választassa magát fejedelemmé, ő a megtisztelő vezéri állást elutasította magától és maga helyett Álmost, vagy fiát, Árpádot ajánlotta.²⁵⁾ Lebediasnak ez a magatartása arra enged következtetni, hogy Álmossal és Árpáddal igen szívélyes viszonyban volt. A Turul-, azaz a fejedelmi Árpád- és a Kartal-azaz Kurzán-nemzetségnek mai hazánkban lévő birtokviszonyaiból pedig arra következtethetünk, hogy a két nemzetség között igen közeli vérrokonai kapcsolatok álltak fenn.

Ennek igazolására lássuk a következőket.

Hóman Bálint foglalta össze azokat az alapvető kutatásokat, amelyek a fejedelmi törzs és nemzetségei elhelyezkedésére fényt vetnek.²⁶⁾ A honfoglaló nemzetségek vidékünkhöz közel eső területen való elhelyezkedésével pedig legutóbb legrészletesebben Glaser Lajos foglalkozott.²⁷⁾ Ő figyelembe véve a földrajzi és növényföldrajzi adottságokat, Fejér vármegye településtörténetét, amennyire azt a rendelkezésünkre álló adatok lehetővé teszik, csaknem teljesen tisztázta. Az ő kutatásait akarjuk területünkre vonatkozólag továbbépíteni, amikor helytálló megállapításait átvesszük.

Egyik korábbi tanulmányunkban már megállapítottuk, hogy a honfoglalók a 900-ik év táján lépték át a Duna vonalát és vették birtokukba a Dunántúl Rábáig és Répcéig terjedő területét, hogy azután 907 után egész a Bécsi-erdőig, sőt azon túlra tolják ki szállásaik nyugati határait.²⁸⁾ Ennek az országfoglalásnak második periódusában, tehát 900 körül történt a budai és pesti részek nemzetségi megszállása. Az itteni szállástelepek Árpád-fejedelem családjában használatos személynevet megőrző birtoknevei alapján megállapítható, hogy a Dunántúli-Középhegységtől a Mecsekig és a pestmegyei futóhomok-területtől a somogyi homokterületekig elterülő országrészen a fejedelmi család és közvetlen rokonai, egyszóval a Megyertörzs vezető nemzetségei telepedtek meg.²⁹⁾ Ezen a nagy területen akadt bőven fű, víz, legelő, úgyhogy a téli és nyári szállások váltogatására bő alkalom nyílt. Ezeknek a nemzetségeknek a száma pontosan még nem határozható meg, de kétségtelen, hogy az ágakra való szakadás következtében egyre több új nemzetség keletkezett.³⁰⁾

20. II. sz. térképvázlat.

Nagymértékben hozzásegít azonban bennünket a tények megismeréséhez a középkori egyházi szervezet területi beosztásának ismerete. Szent István ugyanis az általa alapított püspökségek felállításánál figyelembe vette a törzsi és a nemzetségi adottságokat és így a főesperességek területi bizonyos nemzetségek, vagy nemzetségcsoportok szállásterületeinek a határaival esnek egybe. Mivel azonban a középkori egyházi élet és közigazgatás szerves kiegészítője volt a világi életnek, mi sem természetesebb, mint hogy a vármegyék politikai határai is a főesperességek határaival estek egybe.³¹⁾ Így például Fejér vármegye XI. századi királyi uradalmának határai egybeestek a fehérvári főesperesség határaival, tehát Árpád nemzetségének birtokaival. Ezt a birtoktestet kiegészítették északon a közös töről származó Csák és Baracska nemzetségek szállásai. Ezek a nemzetségi szállástömbök meglehetősen előszeretettel ragaszkodtak a folyóvíz-határokhoz, úgyhogy ezen az alapon a koraközépkori Fehér vármegye határait a Bakony-patak, a Váli-víz, a Duna és Sárvíz alkották.³²⁾ Ettől a fehérvári főesperességtől és az ezzel egybeeső koraközépkori Fehér vármegyétől északra esett az ugyancsak a veszprémi püspökség fennhatósága alá tartozó budai főesperesség területe, amely azonos volt a koraközépkori Pillis, vagy ahogy Glaser Lajos előszeretettel nevezi, Visegrád vármegyével. Mi inkább a *koraközépkori Pillis vármegye* elnevezést tartjuk helyénvalónak.

A középkori budai főesperesség területét a veszprémi püspökség területén szedett pápai tizedek jegyzéke alapján ismerjük. Ez a tizedjegyzék az 1333-tól 1335-ig terjedő időben szedett hátrálékos tizedtartozásokat tartalmazza.³³⁾ Így tehát nem lehet teljes, de még így is, más főesperességek, különösen a fehérvári adataival egybevetve, meglehetősen pontosan feltünteti a budai főesperesség kiterjedését. A jegyzéket három egymástkövető időszakban készítették el. Ezért egyes nevek írásánál eltérések mutatkoznak. Ennek ellenére Csánki Dezső a helynevek megfejtését csaknem mindenben kielégítő pontossággal oldotta meg.³⁴⁾

A tizedjegyzék budai főesperességre vonatkozó adatait a plébánosok és a községek neveinek feltüntetésével az alábbiakban ide mellékeljük. A dőlt betűkkel szedett nevek mind a két felsorolásban előfordulnak.

Archidiaconatus Budensis. (I. a II. sz. térképvázlatot a 20. képen.)

1333—1335.

I.

Merboldus de Dechen
 Dominus Johannes de *Kezin*
 Nicolaus de Chic
 Petrus de Odon
 5. Petrus de *Gerche*
 Nicolaus de *Boroky*
 Blasius de Epel
 Michael de Merecy
 Petrus de *Teliki*

II.

Stephanus de *Cholnus*
 Nicolaus de Chut
 Petrus de *Telky*
 Merboldus de Tethin
 5. Nicolaus de Erd
 Paulus de Horky
 Nicolaus de *Berky*
 Laurentius de Monasterio
 Jacobus de Yenen

I.

10. Clemens de *Beyod*
 Saulus de *Nova-Villa*
 Benedictus de Halab
 Johannes de *Nezmel*
 Ladislaus de *Pizke*
15. Petrus de Barchy
 Nicolaus de *Chama Zumbata*
 Thomas de *Zambuch*
 Stephanus de *Prebor*
 Nicolaus de Dag
20. Martinus de Ivanch
 Stephanus de *Cholnuch*
 Paulus de Sap

II.

10. Johannes de *Nezmel*
 Michael de Banchida
 Ladislaus de *Pizke*
 Pertrus de *Kerche*
 Johannes de *Kezin*
15. Petrus de Kele
 Andreas de *Probor*
 Franciscus de Kaluz
 Michael de Boztich
 Dominicus de Gyod
20. Johannes de Curbag
 Stephanus de Bach
 Saulus de *Nova-Villa*
 Petrus de Tolina
 Thomas de *Sambok*
25. Nicolaus de *Chumaburnata*
 Clemens de Orsap
 Nicolaus de Monoreus

III.

Andreas de *Boyod*

A fenti oszlopok neveit betűrendbe szedve Csánki a következő azonosságokat állapította meg:

Banchida = Bánhida, Komárom vármegyében.

Bach = Bót puszta, Fejér vármegyében.

Barchy = Bercse (Barcsi), Esztergom vármegyében Sáp és Bajna környékén volt.

Beyod, Boyod = Bajót, Esztergom vármegyében.

Berky, Boroky = Berki-puszta, Fejér vármegyében, Tárnok mellett.

Boztich = Basztély, ma Vasztély-puszta, Fejér vármegyében, Bicskétől északra.

Chama Zumbata, Chamaburnata = Csamaszombatja, Esztergom vármegye déli részén feküdt.

Cholnuch, Cholnus = Csolnok, Esztergom vármegye.

Curbag = Torbágy.

Chut = Alcsut.

Dag = Dág, Esztergom vármegye.

Dechen = Tétény, i. Tethin.

Epel = Epöl, Esztergom vármegye.

Erd = Érd, Fejér vármegye.

Kerche = Kerche = Gercse, Pilis vármegye, elpusztult falu.

Gyod = Diósd.

Halab = Halasz, Tata mellett, Komárom vármegye.

Horky = Horki, Fejér vármegye.

Ivanch = Ivánca, Fejér vármegye.
 Yenen = Boros-Jenő, Pilis vármegye.
 Kaluz = Buda-Kalász, Pilis vármegye.
 Kezin = Buda-Keszi, Pilis vármegye.
 Monoreus = Mogyorós, Esztergom vármegye.
 Nezmel = Neszmély, Komárom vármegye.
 Nova Villa = Nyerges-Újfalu, Komárom vármegye.
 Odon = Adony, Fejér vármegye.
 Orsáp = Sáp és Orsáp,
 Pizke = Pizske, Esztergom vármegye.
 Prebor, Probor = Perbál.
 Sap = 1. Orsáp.
 Teliki, Telky = Telki, Pilis vármegye.
 Tethin = Tétény.
 Tolina = Tolna, Komárom vármegye.
 Zambuch, Sambok = Zsámbék.

Kétséges megállapításuk a Chic, a Kele, a Merecy és a Monasterium helynevek. Csánki Chic-et Chut-tal vette azonosnak, mivel mind a két jegyzékben Miklós pap nevével áll kapcsolatban. Ennek ellenére mi az elpusztult Csik-kel vesszük azonosnak. Merecy-t Pilis Maróttal vagy a Bajna melletti Marót-pusztával vette azonosnak Csánki. Károlyi ezt a Merecy-t a fejemegyei Ércsivel azonosította és Glaser megállapítása szerint, amit mi is elfogadhatunk, alighanem igaza is van.³⁵⁾ Kele és Monasterium (Monostor) fekvését eddigi ismereteink alapján nem merjük lerögzíteni. Felvetjük azonban a kérdést, hogy a Kele nem azonos-e Kelen-nel, vagyis, amint rátérünk, a mai Tabán helyén létezett Kelen-földdel.

A középkori budai főesperesi kerület kiterjedése különösen azért készlet gondolkozásra, mert feltehető, hogy területe — amint a mellékelt térképről is kitűnik — törzsi vagy nemzetségi szállásbirtokok eredeti, XI. század eleji kiterjedésével esett egybe. Ezt, valamint a többi körülményt is figyelembe véve, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ez a terület, bár északnyugati részein erősen szaturált volt a többi törzsek kisebb szállásaival, eredetileg a Megyer-törzs azon részének volt a birtoka, ahol a Kartal-nemzetség és a vele rokon vagy tőle függő többi kisebb-nagyobb nemzetségek szálltak meg.

Az elhelyezkedés szempontjából az a figyelemreméltó, hogy a tulajdonképpen legértékesebb dunamenti területet a Váli-víztől fel egészen Szentendréig (Pomázon ott van a mai Kartalja = Orlovác = sasad-dűlő) kisebb megszakításokkal, fővárosunk multjára nézve is elhatározó módon, a Kartal nemzetség vette birtokába.

Ezen a vidéken akkor a Duna kiöntései gyakran elárasztották még a pleisztocén- és óholocén-kori Dunaágakat és így a tavaszi árvizek egész a késő nyár derekáig vizes legelőket, jó szénatermő helyeket teremtettek. A nemzetség tagjainak gulyái és ménesei kora tavasztól késő őszig főleg a hegyek lábainál legeltek és húzódtak tavasszal északról délre, majd pedig nyár derekán délről északra, hogy télen a Duna-part közelében, római korból származó romvárosok helyén várják be a tavaszt. Itt, a téli szállások

helyén alakultak ki az állandójellegű nemzetségi szállások. Köztük Buda, Kurszán, Etele szállása. Mivel pedig az egész budai főesperesség területén a Kartal-Kurszán-nemzetség volt a legtekintélyesebb, ezért a terület súlypontja ennek szállásai körül helyezkedett el. Itt székelt a főesperes és hihetőleg itt volt a XI—XII. századi királyi megyeközpont is, bár ez utóbbi kérdés még vitás.

A budai főesperesség területének nagy kiterjedése — szemben a középkori pesti főesperesi kerület aránylag kis kiterjedésével³⁶⁾ — ennek régebbi alapítására enged következtetni. Ennek a következtetésnek később még nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk.

A főesperesi kerület nagy kiterjedése és Esztergomnak területéből való kivétele azonban még arra is enged következtetni, hogy a Kartal- és a Turul-nemzetség, tehát a fejedelmi család és Kurszán leszármazottjai között igen közeli rokoni kapcsolat lehetett, hiszen birtokaik egymásbaékelődtek. Gondoljunk továbbá még arra is, hogy az Anonymus által megőrzött hagyomány szerint Árpád fejedelmet a Kartal-nemzetség területén temették el egy kis patak fejeánél, amely kőmederben folyt Attila városába. Azt, hogy ez az Attila-Etele a Kurszán-nemzetség tagja volt-e és hogy ez a helynév a mai Óbuda valamely részére vonatkozik-e, vagy hogy azon a tágabb, a középkorban általában Buda névvel jelölt területnek egy másik pontján feküdt-e, csak a szorgosabb és minden tényezőt figyelembe vevő történelem-földrajzi kutatások dönthetik el.

A fent előadottak során láttuk tehát, hogy a Buda névvel jelölt szállás-terület a tulajdonképeni tágabb értelemben vett középkori Óbudával azonos. *A Buda név tehát nem* egy kis, akár római, akár egyéb nyomokon épült várost jelent, *hanem* jelent ezen kívül még több, ennek a területénél jóval nagyobb szállásföldet, Buda szállásának határát, ahol *Buda úr és nemzetsége* ménesei és gulyái szabadon járták a határt, téli és nyári leteleiket váltogatva.

Ennek a koraközépkori Budának területén kialakult egyházi és egyéb intézmények körülhatárolása azután nagymértékben lehetővé tette ennek az *ősi szállás-területnek* a felaprózódását. Erre vonatkozólag lássuk a következőket.

* * *

Óbuda középkori helyrajzára vonatkozó, a pusztá neveken kívül adatokat is tartalmazó első írásos emlékünknél az az 1212-ben kiállított oklevél, amelyben II. Endre király visszaadja a budai káptalannak az Imre királytól adományozott, de általa elvett jogokat; nevezetesen a Buda, azaz a mai Óbuda területén a bíraskodási jogot, a vásárvám és szőlődézsma szedésének jogát.³⁷⁾ Ez alkalomból a királyi hites ember, Marcellus comes vezetésével körüljárták a káptalani terület határait is. A határleírás, mint maga az oklevél is, két különböző átiratban maradt ránk. Az első, nem hamisított oklevél szövegét egy 1273., egy 1295., egy 1328. és egy 1332. évi átirat őrizte meg. A hamisított oklevél pedig, a valószínűleg később odaiktatott 1212-es évszámmal ellátva maradt fenn.³⁸⁾

A kétségtelenül eredeti szöveget megőrző átiratok és a valószínűleg későbbi időpontban használatos kifejezéseket tartalmazó hamisított oklevél helyneveinek íráskülönbségei igen értékes adatokat nyújtanak. Az átiratoknak és a hamisított oklevélnek a határjárásra vonatkozó szövegét Gárdonyi Albert kiadása alapján párhuzamosan közöljük.

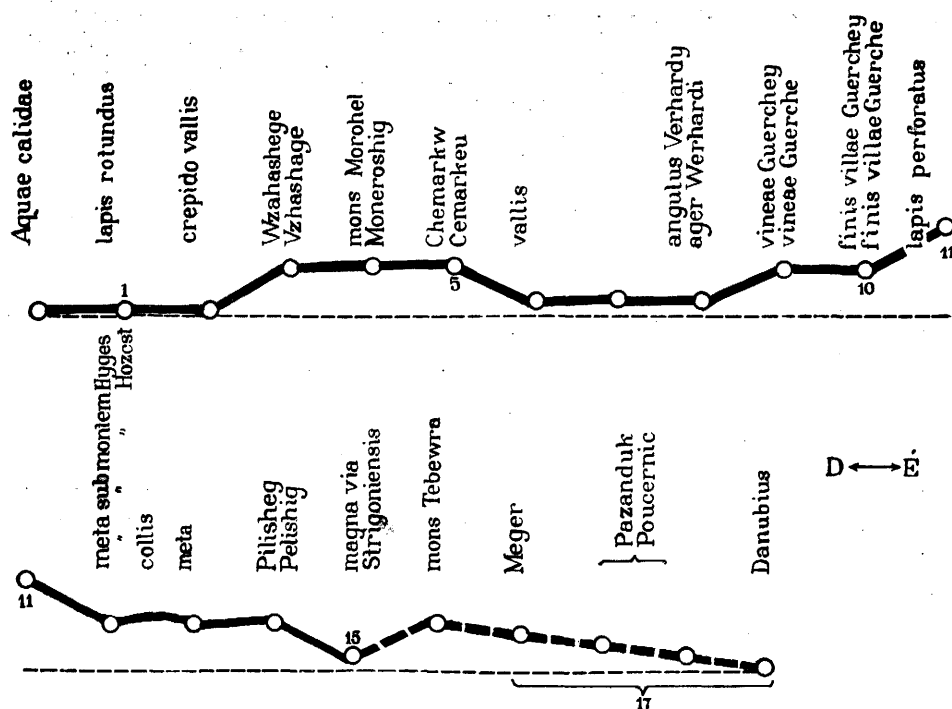
Átirat.

1. Prima meta stat inter Budam et Calidas Aquas, videlicet lapis rotundus cohoptus in terra
2. et inde vadit ad crepidinem vallis
3. et ascendit in locum qui dicitur Wzahashege
4. et inde vadit ad montem, qui Morohel dicitur
5. Inde ad lapidem, qui vulgo dicitur Chemarkw,
6. et inde descendit ad vallem
7. et ducit inter duas vias
8. et inde vadit ad angulum Verhardy
9. et inde ascendit ad vineas Guerchey et ibi est meta terrea
10. et inde vadit ad finem ville Guerchey et ibi est meta
11. et inde vadit superius ad lapidem perforatum
12. et inde descendit sub montem Hyges et ibi est meta de terra
13. et inde vadit metatim transeundo collem et ibi est meta
14. et inde vadit metatim ad montem qui dicitur Pilisheg,
15. et inde metatim descendit ad magnam viam Strigoniensem et ibi est meta
16. et inde ascendit ad medium montis Tebewra
17. et inde cum tribus villis, videlicet Meger et duabus villis Pazanduk participando vadit usque Danubium.

Hamisított hártyaoklevél.

1. Prima meta *est* inter Budam et Calidas Aquas, videlicet lapis rotundus *copertus* in terra
2. et inde vadit ad crepidinem vallis
3. et ascendit ad locum qui dicitur *Vzhashage*
4. et inde vadit ad montem, qui dicitur *Monneroshig*
5. *et* inde *vadit* ad lapidem, qui vulgo dicitur Cemarkeu
6. et inde descendit *in* vallem
7. et ducit inter duas vias
8. et inde vadit ad *agrum* Werhardi
9. et inde ascendit ad vineas *Guerche ibique* est meta terrea
10. et inde vadit ad finem ville *Guerche* et ibi est meta
11. et inde vadit superius ad lapidem perforatum
12. et inde descendit sub montem *Hozest* et ibi est meta de terra
13. et inde vadit metatim *ad viam* transeundo collem et ibi est meta
14. et inde metatim vadit ad montem, qui dicitur *Pelishig.*
15. et inde metatim descendit ad magnam viam Strigonii et ibi est meta
16. et inde ascendit ad medium montis, *qui dicitur* Tebevra
17. et inde cum tribus villis, videlicet Meger et duabus villis *Poucernie* participando vadit usque Danubium.

A két szöveg azonossága, az eltérések lényegtelen voltát tekintve, kétségtelen, de a mi szempontunkból igen fontos, hogy néhány helynév kettős alakban fordul elő. Erre a későbbiek során még kitérünk. Most megkíséreljük vázolni a határjárásban szereplő helynevek egymásutániségát és függőleges tagoltságát.

21. Az 1212. évi határjárás függőleges tagoltságát ábrázoló vázlat.

A fenti ábrából kiderül, hogy a két oklevél eltérő nevei azonos helyeket jelölnek. A Morohel azonos a Monneroshig-gyel, a Hyges a Hozesttel, a Pilisheg a Pelishig-gel, a Pazanduk a Poucernie-vel. Kiderül továbbá, hogy Guerchey = Gurche falu és szőleje magaslaton feküdt, az Esztergomba vezető út pedig a Pilisheg és a mons Tebewra közötti völgyben vonult. Jellemző továbbá, hogy a határjárók a mons Tebewra és a Duna közötti határrészt csak nagy vonásokban vázolták. Az oklevél adatai alapján egyelőre csak ennyit állapíthatunk meg.

Igen fontos a további kutatások szempontjából a ráánkmaradt oklevelek helyneveinek közelebbi megvizsgálása, mert ennek alapján a hamisított oklevél keletkezése idejének helynévhasználata a névfejlődésre is enged következtetni.

El kell tekintenünk azonban mind Katona István,³⁹⁾ mind Fejér György szövegközlésétől, mert ezek nem az eredeti okleveleken, hanem újkori másolataikon, a Batthyáni- és Hevenessi-féle kéziratgyűjteményeken alapulnak és számos névelírási hibával terhesek.

Az eredeti oklevél, eddigi tudásunk szerint ma már nincs meg. Ezt az oklevelet azonban 1273 augusztus 24-én IV. László király egyik oklevelében átírták. Ezt az átírt oklevelet azonban szintén csak egy másolatból,

Károly Róbert király 1328 április 18-án kelt átiró okleveléből ismerjük.⁴¹⁾ Ezt a szöveget, mivel helyesírása az 1328. évinek felel meg, II. számmal jelöljük. Az eredeti oklevélnek azonban nemcsak királyi, hanem egyházi átiratai is fennmaradtak. János kalocsai érsek, királyi kancellár 1295 január 12-én,⁴²⁾ az esztergomi káptalan pedig 1332. március 31-én⁴³⁾ írta át az 1212. évi eredeti iratot. Az 1295-ös átirat szövegét, mint legrégebbiét, I-es, az 1332-es átirat szövegét pedig III-as számmal jelöljük. A három szöveg eltérő helyneveit egymásmellé téve a következő eredményre jutunk.

II. (1273—1328.)	I. (1295.)	III. (1332.)
Vzahashage	Wzahashege	Uzahashege
Monorosheg	Morolhel	Monoroshig
Chemarku	Chemarkw	Zamarku
ad agrum Vechardy	ad angulum Verhardy	Verhardi
ad vineas Guerche	ad vineas Guerchey	Gurche
Guerche	Guerchey	Gurche
Hyges	Hyges	Hegis
Pelízheg	Pilisheg	Pelis Hig
Tebevra	Tebewra	Theberora
Meger	Meger	Meger
Poucernic	Pazanduk	Poucernic

A három szöveg közül az I-gyel jelzett 1295. évi átirati szöveg azonos a Gárdonyi által közölt A szöveggel.⁴⁴⁾ Az I-gyel jelzett szöveg főjellemzője a *Morolhel*, az *ad angulum Verhardy* és a *Pazanduk* helynév, illetve kifejezés. Ezek alapján a II., III. és a Gárdonyi által közölt B szöveg⁴⁵⁾ közelebbi rokonságba hozható. Ezek legjellemzőbbje a *Monorosheg*, az *ad agrum Verhardy* és a *Poucernic* (Poucernic) helynév és kifejezés. A II. és III. átirati szöveg és a hamisított B szöveg között azonban ismét különbség van. Ezt a *sub montem Hozest* kifejezés mutatja.

Leszűrve a fentiek eredményeit és figyelembe véve azt, hogy a későbbi átiratok szerzői az érthetőség kedvéért — mivel a vázlat szerint ezek másra nem vonatkozhattak — az ő korukban használatos neveket írták a szövegbe az oklevelek, illetve a névhasználat korát a következőkben állapíthatjuk meg.

I.	II.	III.	IV.
azonos a Gárdonyi által közölt A-val 1295	1273—1328.	1332.	azonos a Gárdonyi által közölt B-vel 1332. után

Az átiratok ilyen csoportosítása után még mindig kétséges azonban az 1212. évi oklevélben szereplő adatok hitelessége, mert ennek az egyháza vonatkozó nagy kedvezései és az, hogy később a gercsei részekben ellentmondásokat találunk, méltán keltenek gyanút, különösen ha ismerjük a sopronmegyei Borsmonostor hasonló természetű hamisítványait. Mivel azonban az oklevél esetleges hamis volta vagy interpolációja a helyrajzi adatok szempontjából jelen esetben közömbösnek tekinthető, a kérdéssel most nem foglalkozunk.

* * *

A fenti adatok birtokában, most még vegyük figyelembe két, Óbuda helyrajza egyrészének tisztázása szempontjából igen jelentős oklevélnek az adatait. Az egyik 1355 augusztus 17-én kelt és benne Nagy Lajos király a közte, Erzsébet királyné és az óbudai káptalan között létrejött cserét és a királynak jutó városrész határait foglalta írásba. A másik oklevelet 1524 október 8-án állították ki, amikor is II. Lajos király az óbudai lakosok és az óbudai káptalan közötti határvillongások elsimítása végett határjárását végeztetett és a határt Nagy Lajos király 1355. évi határjáró levele alapján állapították meg.

Az 1355. évi oklevél a székesfehérvári káptalan egyik keltezés nélküli átiratából ismeretes, amelynek eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában található.⁴⁶⁾ Ugyanezt átirta 1361 január 13-án a budai káptalan is. Ennek az eredetijét is a pozsonyi káptalani levéltár őrzi.⁴⁷⁾ Az 1524. évi oklevél eredetije kissé rongált állapotban a veszprémi káptalan országos levéltárában maradt fenn.⁴⁸⁾ Ezen két oklevél részletes taglalása ismét közelebb visz minket a helyrajzi adatok ismeretéhez. Ezért a két irat határleíró részét ismét párhuzamosan közöljük.

1355.

1. Prima meta incipit a parte orientali ultra partem Danobii ab angulo claustris Sancte Clare de Insula leporum
2. et sic procedendo et transeundo Danobium versus partem occidentalem tendit ad rippam ipsius Danubii ad duas metas lapideas, quarum una separat Budeueteri et altera ville Sancti Iacobi apostoli
3. et abinde ad eandem partem modicum procedendo venit ad quendam lapidem rotundum in superiori parte dicte ecclesie Sancti Iacobi situm iuxta viam, per quam (de Nova) Buda itur in Veterem Budam, iuxta quam est alius lapis pro meta positus
4. et inde vadit ad crepidinem vallis usque ad finem ipsius crepidinis et ibi in fine sunt due mete nove terre erecte et ibi metatus terra Topsa eiusdem ecclesie Budensis,

1524.

quod primo iidem prepositus et capitulum demonstrationem eandem incepissent a quodam lapide rotundo in superiori parte ecclesie Beati Iacobi apostoli iuxta viam, per quam de Buda nova itur ad Budam veterem situm et habitum et inde ab eodem lapide venissent ad vallem angustam in medio vinearum existentem, per quam vallem via protenditur, quam utputa (sic!) vallem prescripte littere per antefatos prepositum et capitulum exhibite crepidinem vallis denominant et per eandem viam in ipsa valle sive crepidine vallis protensam usque in finem eiusdem vallis procedentes, licet prenominate littere privilegiales dicti condam Lodovici regis etiam in fine ipsius vallis duas metas terreas ibidem erectas fuisse declarassent, tamen unam tantum metam terream inibi cumulatam reperissent, ubi metas civitatis Bude veteris iuxta contenta prescriptarum privilegialium metis terre prefate ecclesie Budensis Thapsa vocate iungi agnovissent,

5. deinde reflectitur ad partem septentrionalem, *ascendit* ad locum, qui dicitur *Vzahashege* et ibi sunt due mete terre erecte, quarum una separat predictae terre *Topsa* et alia domino regi
6. et inde per eandem plagam *vadit* ad montem, qui dicitur *Monorosheg* et ibi sunt due mete terre erecte, quarum una separat dicte terre *Topsa* et alia domino regi,
7. deinde per idem *Monoros* vadit ad cacumen montis excelsi, in cuius cacumine est lapis magnus pro meta signatus, ubi mete terre *Topsa* predictae terminantur et iungitur metis ecclesie *Budensis* ueteris.
8. Et abinde reflectitur ad partem orientalem et transeundo quandam vallem pervenit ad quandam montem, in cuius fine est lapis alter similiter pro meta signatus, circa quem sunt due mete terre erecte, quarum una separat (sic!) a parte septentrionali eidem ecclesie *Budensi*
9. et abinde descendit ad eandem plagam orientalem in vallem ad duas metas terreas erectas circa quandam semitam,
10. deinde inter vineas ad alias duas metas terreas de novo erectas,
11. et abinde finita ipsa semita pervenit ad magnam viam, que ducit versus *Albam* ecclesiam *Beate Virginis* et ibi circa eandem viam unam metam terream erexerunt
12. et inde per ipsam magnam viam venit circa dictam *Albam* ecclesiam ad viam magnam *Strigoniensem*, circa quam sunt due mete terre erecte, quarum una a parte orientali et inde ad partem septentrionalem reflectendo et montem *Wzahaz* hegye appellatum *ascendendo*, ubi prenotate littere privilegiales duas metas erectas extitisse continerent, unam metam terream reperissent inter terram *Thopsa* (et) terram prescripte civitatis nostre *Budeveteris* metantem.
- Inde per eandem plagam *devenissent* ad montem *Monyoros* hegye nominatum, ubi prescripte littere privilegiales similiter duas metas fuisse expersissent, ubi modo simili unam tantum metam erectam comperissent.
- Deinde procedentes ad cacumen eiusdem montis *Monyoros*, quem montem dicte littere privilegiales montem excelsum nominant, in quo cacumine lapidem magnum pro signo metali denotatum et in eiusdem litteris privilegialibus expressum reperissent, ubi mete terre *Thopsa* terminate, metis ecclesie *Budensis* iungeretur.
- Abinde reflectendo ad partem orientalem et transeundo vallem quandam venissent ad montem, in cuius fine a parte orientali alter lapis pro meta signatus repertus extitisset, circa quem lapidem duas metas terreas in litteris privilegialibus specificatas minime reperissent, metas tamen et terras a meridionali ad dictam civitatem nostram, a septentrionali vero partibus ad prescriptum capitulum ecclesie *Veteris Budensis* pertinere agnovissent.
- Exhinc descendendo ad eandem plagam orientalem venissent ad quandam semitam inter vineas existentem, ubi prescripte littere privilegiales in valle quasdam duas metas terreas et exhinc rursus alias duas metas terreas fecisse denotassent, easdem tamen metas inter dictas vineas ad presens diligenti cultura provisatas minime reperissent.
- Inde semitam eandem continuantes venissent ad viam *Magnam*, que de medio ipsarum vinearum versus *Albam* ecclesiam *Virginis gloriosae* protenditur, metam quandem terream in antefatis litteris privilegialibus iuxta ipsam *Magnam* Viam denotatam modosimili non comparissent, immo de eo ipso loco ubi ipsa meta terrea erecta fuisse demonstrata extitisset, terram abductam et fossam quandam factam vidissent, inde per eandem Viam *Magnam* versus pefatam ecclesiam *Albam Virginis Glorioso* procedentes pervenissent ad Viam *Magnam* versus *Strigonium* euntem, iuxta quam viam metas duas terreas in sepe-

meridiey separat domino regi et alia a parte occidentalis ecclesie Budensi antedictae,

13. dein de pereandem magnam viam Strigoniensem ad puteum sub monte fluentem
14. et ab ipso puteo circa eandem viam magnam ad unam metam terream circa fossatum vinearum erectam
15. et deinde parvum eundo similiter circa fossatum vinearum alia meta terrea est erecta
16. et abinde circa eandem viam eundo sub arbore piri similiter circa fossatum vinearum similiter una meta terrea est erecta.
17. Inde circa eandem viam magnam una meta terrea est erecta,
18. exinde ad unam metam terream inter eandem magnam viam et quandam semitam erectam
19. et inde per eandem semitam currendo ad eandem plagam occidentalem ad tres metas terreas angulares, quarum una separat ex parte meridionali ecclesie Budensi et a parte occidentali terre Wrs, ac parte orientali domino regi.

tis litteris privilegialibus ab orientali et meridionali pro maiestate nostra, ab occidentali denique partibus prenominate ecclesie Budensis factas fuisse expressas minime comperissent.

Quam quidem Viam Magnam continuando venissent ad fontem sub monte effluentem, et ab eodem fonte eandem Viam Magnam proseguendo

et usque ad terram Ewrs procedentes ubi in prescriptis litteris privilegialibus tres mete angulares, puta a parte meridionali ecclesie Budensis, ab occidentali dicte terre Ewrs, ab orientali vero partibus nostre Maiestati. Insuper ab ipso fonte sub monte effluente usque ipsas tres metas angulares eodem littere privilegiales nonnullas metas terreas erectas fuisse declarassent, easdem tamen metas terreas ab ipso fonte usque dictas angulares, sed nec ipsas angulares reperire potuissent.

A két oklevél egymással párhuzamos szövege itt végetér. Az 1355. évi oklevél határjáró részlete azonban még tovább is folytatódik, de mielőtt ezekkel a további részekkel foglalkoznánk, az 1524. évi oklevél további adataival vessük egybe az itt közölt két oklevél részeit.

Az 1355. évi és az 1524. évi oklevél között a szemünkbe ötlő lényeges különbség abban nyilvánul meg, hogy az 1355. évi irat adatai szűkszavúságuk ellenére is határozottabbak, mint az 1524. évié, amely a helymeghatározások terén ingadozik és éppen ezért bővebben magyaráz meg egyes részleteket. Így jelentős dolognak kell tartanunk az 1355. évi oklevél 7. szakaszában említett *mons excelsus* azonosítását a Monyoróshegy legmagasabb csúcsával. Fontos az is, hogy míg az 1355. évi oklevél csak a Fehéregyházának vezető magna viáról beszél, addig az 1524. évi oklevél idevonatkozó része határozottan megemlíti, hogy ez a magna via a szőlők között haladt Fehéregyháza felé. Igen jellemző különben, ami a 169. évi időköz miatt természetes is, hogy az 1524. évi bizottság nem tudta a határjeleket az 1355. évi határjáró levél adataival azonosítani. Így például az 1355. évi irat 11. részével kapcsolatban a határjelek helyett árkot és úgylátszik vízmosást vagy homok- (kavics-) gödröt (*terram abductam et fossam*) találtak. Hasonlóképpen nem tudták részletezni a hegy alatti forrástól Őrsig terjedő vonalat sem.

* * *

A fent leírt határjeleket 1524-ben Petróczi Henczely István iudex curiae és Szentmihályi Turóczy Miklós azonosították az 1355. évi határjárólevél adataival, az azonosítás ellen azonban egyesek részéről kifogások merültek fel, amely kifogások a topográfiai helyzet tisztázásához szintén hozzájárulnak.

A Szent Jakab apostol templomától a völgy végéig terjedő határvonal ellen senki sem emelt kifogást. Innen, az itt elhelyezett határhalmotól elindulva, áthaladtak a völgyön északfelé (processissent per vallem ad partem septemtrionalem) és egy jó idő múlva elértek ahhoz a majorsághoz, amelyet az óbudai bíró, esküdtek és polgárok Uzaházahelyének neveztek (per bonum spatium in locum quendam predialem, quem locum iudex et iurati ceterique cives nostri Wzahazahale denominassent). Azután pedig az északra haladó mesgyén fölkapaszkodva a köves hegyoldalon mintegy keletfelé elkanyarodva eljutottak addig a hegyig, amely a többi közül legkiemelkedőbb volt (deinde vero ad eandem plagam septemtrionalem ascendendo ac per latus montis oppositi lapidosi quasi ad orientem reflectendo venissent ad ipsam montem ceteris eminentiorem) és amely hegyet az óbudaiak Monyoróshegynek neveztek (quem montem iidem iudex et iurati ceterique cives nostri Monyoroshegye nuncupassent) és amelynek tetején határjelként egy nagy szikla állott (in quo monte Saxum Magnum metalem fore allegando demonstrassent). A fenti határvonalnak a Monyoróshegyen való illetén vonulását Gercsei Leán Péter a maga és több gercsei nemes nevében kifogásolta és a határmegállapításnak ellentmondott és azt állította, hogy a hegy *Gercse* faluhoz tartozik (Verum demonstrationi huius montis nobilis Petrus Lean de Gerche in sua et certorum nobilium de eadem Gerche contradixissent, eundem montem in propriis metis eiusdem possessionis Gerche adiacere allegando). Az óbudaiak ellenben Órshöz tartozó földnek mondták. A bizottság azonban nem tudott az állítás végére járni, mivel a hegyről arrafelé nem lehetett lemenni (ab eodem autem monte et saxo ibidem demonstrato antedicti iudex et iurati ceterique cives nostri demonstrationem eorundem versus predictam terram Ewris demonstrassent, iidem vero magistri prothonotarii eandem demonstrationem propter montis ad eas partes inhabilem descensum peragere non potuissent, sed in se duntaxat considerassent). Állításukat azonban az óbudaiak sem határjelekkel, sem okiratos bizonyítékokkal nem tudták igazolni és az a major, amelyet állításuk szerint Uzaházahelyének neveztek, a prothonotarius kielégítő tanúsága szerint *régi időktől fogva a káptalan allocalis háza volt*. (Quam quidem demonstrationem dicti iudex et iurati ceterique cives nostri per eandem modo premissa factam nullo signo, sed nec aliquo litterali aut alio evidenti documento firmare voluissent antefatumque locum predialem per eosdem iudicem et iuratos ceterosque cives nostros demonstratum ac Wzahazahale appellatum dicti magistri prothonotarii testimonio sufficienti antiquitus locum domus allocalis dicti capituli fuisse, eundem capitulum in domino eiusdem loci extitisse comperissent apparenter.) Ez nyilván az Óbuda területéhez való tartozást bizonyítja.

A fent elsorolt adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy 1524-ben az 1355. évi határjárásnak csak egyik vitás részét járták be újból. Ez a határbejárás azonban több igen fontos kérdést tisztázott. Ezek egyik legfontosabbika,

hogy az Uzaházahelyének nevezett majorság régtől fogva a budai káptalan birtoka volt. Ez a megállapítás méginkább megerősíti azt a feltevésünket, hogy a *budai káptalan ősi temploma egyúttal a Kartal-nemzetség budai ágának nemzetségi monostora is volt*, hiszen a majorság nevében is egy Kartal-nembeli személy neve maradt fenn.

A két oklevél fent idézett szövegét mint topográfiai adatokat tartalmazót Bártfai Szabó László vizsgálta a közelmúltban a legkimerítőbben.⁴⁹⁾ Mielőtt azonban megállapításaival foglalkoznánk, vessük egybe az 1212., az 1355. és 1524. évi oklevelek azonos tartalmú szövegrészeinek helyneveit, illetve helymeghatározásait.

Az 1212. évi eredeti oklevél átiratainak szövege tartalmilag csak az általunk megjelölt 5. szakasz végéig azonos az 1355. évi oklevél első hét szakaszának szövegével.

Az egybevágó részek figyelembevételé után kitűnik, hogy mind az 1212-es oklevél átiratai, mind az 1524-es oklevél a határjárást — szemben az 1355. évvel — a Hévizek és Óbuda (Buda) között álló határjelnél kezdik. Ettől a határponttól kezdődőleg 1212-ben állandóan felfelé, völgynek, hegynek föl haladva jutottak el a Chemarkw-ig. Ugyanígy haladt az 1355. évi határjáró bizottság is Szent Jakab apostol templomától a »mons excelsus« csúcsáig és az 1524. évi határjárásban sem találunk annak nyomára, hogy a bizottság valahol ettől felfelé, az előző oklevelekben meghatározott határmezsgyéjétől eltért volna, hanem azt követve jutott el a Monyoroshegy csúcsáig. Nyilvánvaló tehát, hogy ugyanazon az úton jártak.

A Chemarkwnek, az excelsus mons-nak és a Monyoroshegy csúcsának azonosítása és a mai térképen való kétségtelen elhelyezése igen fontos topográfiai eredmény lenne a koraközépkori Buda helyeinek meghatározása szempontjából. Vegyük tehát ezért vizsgálat alá a határvonal futását a három oklevél adatainak a figyelembevételével és vessük azokat egybe az 1212. évi oklevél adatainak vertikális vázlatával.⁵⁰⁾

A Nyulakszigetén, a Margitszigeten álló ferencendi Szent Klára kolostor romjai mai napig jól láthatók. Ez a rom, a Duna szabályozása következtében ma a sziget közepén áll. Egykor azonban nyugati széléhez igen közel állott. A rommal szemben, nyugat felé a Duna tulsó partján Szent Jakab apostol egyháza és falva feküdt. Ennek helye a mai újlaki plébánia-templom és a Duna között húzható vonaltól inkább valamivel délre, mintsem északra keresendő. Ennek az egyháznak felső (tehát északi), az út felé eső végénél állott az a kerek kő, amely már 1212-ben is jelölte a határt Buda és a Hévizek között. Abból, hogy az 1212. évi oklevél átiratai a kő mellett álló templomot nem említik, arra kell következtetnünk, hogy Szent Jakab egyháza ennél az időnél később épült.

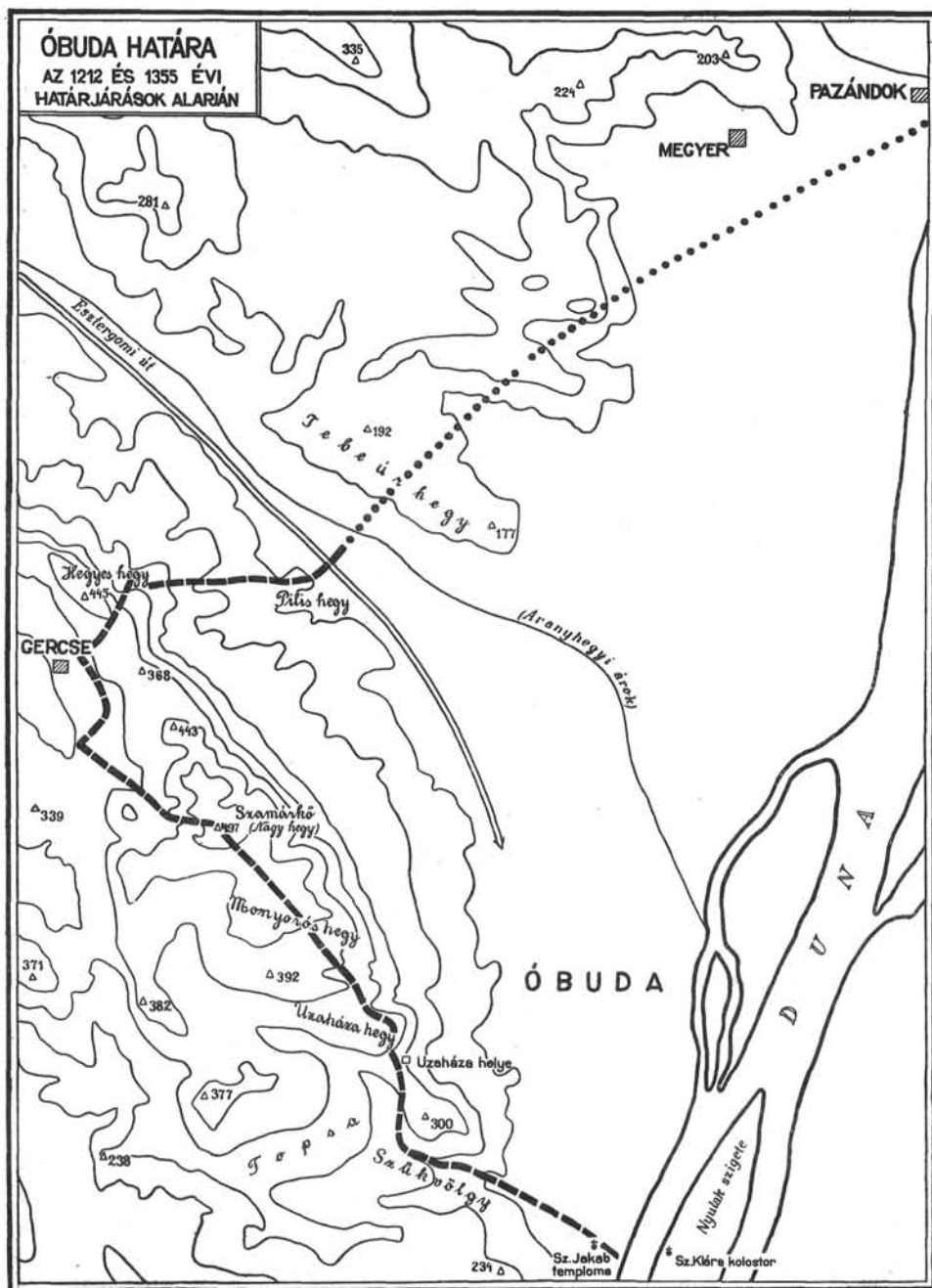
A Szent Klára kolostor és a Szent Jakab egyháza között húzható vonal egyenes folytatásként elvezet bennünket a mai Pál-völgybe. Itt attól a résztől, ahol ma a kőfejtőben a barlang bejárata van, kissé északkeletre végződhetett a ma már jelentősen északabbra harapódzott vízmosás, amelyet mind 1212-ben, mind 1355-ben és 1524-ben a *szűk völgy* végének tekinthettek. Ettől kezdve lankásabbá váló oldalakkal északnak fordul a völgy (ma a kőbányák már megváltoztatták képét). *Itt* fordultak északnak 1355-ben és 1524-ben a határjárók is és megtartva az irányt, balkéz azaz nyugat felől

hagyva a Topsa = Thapsa nevű földet feljutottak az Uzaházhegyre. Ez a hegy tehát csakis a mai Remetehegy-gyel lehet azonos. Ennek hihetőleg keleti lejtőjén helyezkedett el az a majorság, amelyet az óbudaiak 1524-ben Uzaházahelyének neveztek. Hogy ez a major itt állott, valamint annak, hogy a mai Remetehegy azonos a középkori Uzaházhegygel, egyik legfőbb bizonyítéka az, hogy itt a Mátyáshegytől északnyugatra, a Remetehegy délkeleti lejtőjén, gazdálkodásra alkalmatlan nummulinás és orthophragminás mészkövek, valamint dolomit és *szőlőművelésre* alkalmas budai márgás és bryozoumos márgás területek közepette egy olyan pleisztocénkori *löss-takaró* töredéket találunk, amely *gabonatermelésre* is alkalmas.⁵¹⁾ Majorság, amelynek létezése földművelést tételez fel, a hegyvonulatnak csak ezen a részén létezhetett.

Igen figyelemreméltó, hogy mind a három oklevél ettől a ponttól kezdve nem jelez fel- vagy lemenést, hanem csak előrehaladást a Monyoróshegyig és onnan a hegy csúcsáig. Nyilvánvaló tehát, hogy hegyháton haladtak tovább a határjárók. Vagyis Uzaházhegye — a mai Remetehegy (348 m) — elhagyása után a Monyorós- vagy Mogyoróshegyre jutottak, amely vagy a mai Felső Kecskehegygel (392 m) vagy az ettől északra levő, ma névtelen (445 m) csúccsal azonos. Kétségtelen azonban, hogy a leghelyesebben járunk el, ha a Táborhegy (395 m), a Felső-Kecskehegy, a 445 m-es és a 410 m-es magaslatok által bezárt területet tartjuk azonosnak a középkori Monyoróshegygel. Ennek valószínűségéről a helyszínen meggyőződhetünk. Innen a Monyoróshegyről, anélkül, hogy leereszkedésről, majd pedig emelkedésről tennének tanúságot az oklevelek, ami úgy magyarázható, hogy nem pontosan a csúcsokon, hanem azoktól mintegy 200—300 méterrel keletre haladtak, az 1355. évi Nagy-hegy (a Mons Excelsus) csúcsáig jutottak. Az itt lévő nagy követ Szamárkőnek nevezték a XIII. század elején. Ez a későbbi irodalomban sokat szereplő Szamárkő az itt, éppen a hegy csúcsán, dolomitra települt nummulinás mészkő egyik jobban, különös alakban erodált darabja lehetett, amely jellegzetességénél fogva kitűnő határjelölő kő volt.⁵²⁾ Ez a nummulinás mészkő takaródarab a mai Hármashatárhegy 497 m-es csúcsát borítja. Következésképpen a Nagy-hegy, a Mons Excelsus csúcsa azonos a mai Hármashatárhegy közel 500 méteres csúcsával.

* * *

Eljutottunk tehát addig a pontig, ahol az 1212. évi oklevél szövegétől a továbbiak során elválik az 1355. és 1524. évi oklevelek szövege. E két utóbbi szöveg tanúsága szerint a Pálvölgyi barlang fordulójától a Hármashatárhegyig húzódó vonal nyugati fele az úgynevezett Topsa-földhöz tartozott. Ez néven nevezve először az 1355. évi határjárásban szerepelt. Úgylátszik régtől fogva káptalani birtok volt. Bártfai Szabó László szerint, mivel az 1212-es határjárásban nem szerepel, 1241 után szerezte a káptalan.⁵³⁾ Lehet, hogy ez így is van, mert ha Budához (Óbudához), illetve a káptalanhoz tartozott volna a terület már 1212-ben is, akkor hihető, hogy ennek a nevét is belefoglalták volna az óbudai egyház határainak a leírásába. Ettől a Topsa-földtől keletre az 1355. és 1524. évi oklevéllel egybehangzó állítása szerint Óbuda királyi fennhatóság alá eső része került el. (I. a III. sz. térképvázlatot a 22. képen.)

22. III. sz. térképvázlat.

Ennek a királyi fennhatóság alá eső területnek és Topsa-földnek a határvonalát eddig általában bizonytalanul határozták meg. Jelen kis értekezésünkben csak Honéczy Aladár 1912-ben⁵⁴⁾ és Bártfai Szabó László 1935-ben⁵⁵⁾ kiadott tanulmányaira fogunk hivatkozni.

Honéczy, a munkájához mellékelte térkép tanúsága szerint szintén a Pálvölgyön haladt tovább, de nem állt meg annak északra fordulásánál, hogy fölkapaszkodják a hegyre, hanem a völgyben tovább haladva nyugatra fordult a mai Szépvölgybe és egész a mai fővárosi határig húzva a határjárók útvonalát itt északnak fordult és a mai fővárosi határt nyomon követve eljutott a Hármashatárhegy csúcsára, az »Árpád orom«-ra.⁵⁶⁾ Bártfai Szabó nem közöl térképet, de jegyzeteiből megállapítható, hogy az Uzaházhegyet, — amelyet Fejér téves közlése alapján⁵⁷⁾ Babashegy-nek tart eredetileg — helyesen a mai Remetehegygel azonosította, bár feltevését földrajzilag nem támogatta. A Monyoróshegyet a 339 méteres hegy-csúccsal, a Mons Excelsust pedig a legközelebbi Kecsehegygel (392 m) azonosította. Az azonosítás alapjául egyedül az szolgál, hogy ez a csúcs »a többihez képest valóban excelsus mons«.

Látjuk tehát, hogy Bártfai Szabó is, Honéczy is egyes vonatkozásaiban eltalálták a helyes azonosítást, de megállapításuk teljes egészében a geológiai tényezők figyelembe nem vétele miatt nem helytálló. Ugyanígy tévesnek kell tartanunk Bártfai Szabó László megállapítását a Szamárköre vonatkozólag is. Szerinte a mai Táborhegy »keleti szélén állott az ősrégi bálványkő, a Chemarkw.«⁵⁹⁾ A Mons Excelsus csúcsának ez a félreismerése természetesen alapjában teszi bizonytalaná a többi helymeghatározó kísérletet.

* * *

Az 1212. évi oklevélnek a Szamárkö elhagyása utáni határjáró részlete, mivel későbbi hasonló természetű oklevelekkel nem találkozunk, térbelileg meglehetősen bizonytalanul helyezhető el. Részletezettség szempontjából három szakaszra osztható a határvonal. Az első szakasz a *Chemarkw*-tól a *lapis perforatus*-ig, a második szakasz ismét a *magna via Strigoniensis*-ig, a harmadik, a legkevésbé részletezett pedig ettől az úttól a Dunáig terjed. (V. ö. a III. sz. térképvázlattal a 22. képen.)

A határjárás vertikális vázlata szerint a Szamárkö elhagyása után völgybe ereszkedtek le a határjárók, hogy egyideig abban haladva, majd ismét felemelkedve a gercei szőlők végéhez jussanak, hogy onnét emelkedés nélkül érjenek Gerce falu végéhez, ahonnan ismét hegynek mászva érik el a határt jelölő lyukas követ.

Mindezek a tények arra mutatnak, hogy 1212-ben a mai Hármashatárhegy 497 m-es, akkor valamivel magasabb csúcsánál egyenesen nyugatnak fordulva leereszkedtek abba a meglehetősen meredek völgybe, amelynek alsóbb részén egy jól fejlett vízmosás vágódott be északnyugat felé. Ebben a völgyben haladtak, talán a 300 méteres szintvonal magasságáig, ahol az *angulus* vagy *ager* Werhardi lehetett, hogy onnan északnak, vagy talán inkább északkeletnek fordulva ismét magasabbra jussanak. Ezen a részen manapság, ha kimegyünk a hely színére, egy vízmosásszerű, északkeleti irányú mélyedést találunk, amely mélyedés azonban nem úgy alkalmazkodik a domborzathoz, hogy azt eredeti konzekvens vízfolyásnak tarthat-

nók, hanem felismerhető rajta, hogy egykori, ma nem létező út szekérvájta csapását moshatta ki a víz. Ez az út felvezethetett a 350 méteres szintvonal magasságáig, hogy ott északnyugatnak fordulva — csapását itt is végig vízmosás jelzi — elvezessen addig a templom- vagy kápolna-romig, amely az egykori Gercse falu egyháza volt. Ez a rom is a 350 méteres szintvonal magasságában fekszik és így érthető, hogy a gercsefalvi szőlők és falu között miért haladt emelkedés nélkül az 1212. évi bizottság.

Itt a falu végén északnak fordultak, mert csak így lehetséges, hogy mindjárt emelkedve ériék el a *lapis perforatus*-t. A kérdés már most az, hogy hol állott ez a kilyukasztott, határjelül szolgáló, egykor valószínűleg malomkőnek használt kő? Az oklevél szövege erre nézve nem ad pontos felvilágosítást, lehet hogy a mons Hyges tetején, de lehet, hogy ennek oldalán, fönt a nyeregben. A mons Hyges azonos a mai Csúcshegygel, amit a népi névadás — Hegyes-hegy = Csúcsos-hegy — törvényén kívül még az is támogat, hogy vannak olyan XVIII. századi térképeink,⁶⁰⁾ amelyek a mai Csúcshegyet *Mons Gercse* = Gercsei-hegy névvel illetik, ami azt bizonyítja, hogy Gercse faluhoz közel volt, akárcsak az oklevélben szereplő mons Hyges. Véleményünk szerint a *lapis perforatus* a Csúcshegy nyeregből való kiemelkedésén, a 393 méteres magassági pont táján lehetett. Ide ugyanis elég könnyű feljutni és viszont az is megmagyarázható, hogy hogyan haladhattak innen a Hegyes-hegy alatt lefelé a határjárók.

A *lapis perforatus*-tól a Csúcs-hegy északi lejtőjére lejutva az északkelet felé elnyúló lejtőháton kellett haladni határjáróinknak, hogy itt a lejtőhát tetejére való kis felkapaszkodást dombra való emelkedésnek írják le, majd pedig, hogy a lejtőháton tovahaladva a 152 méteres magasságot elérve fölhágjanak a 156 méteres fátlan, szőlőtlen kiemelkedésre, a kopasz, azaz *Pilishegyre*. Ez a Pilishegy a mai Testvérhegyet nyugatról határoló nagy vízmosás északnyugati oldalán emelkedik. Csak innen lehetséges ugyanis úgy lejutni az esztergomi útra, hogy az ember ne keljen át az Aranyhegyi-árkon. Kizárt dolognak tartjuk ugyanis, hogy még a szűkszávú 1212. évi határjárók is ne nevezték volna meg ezt a patakot, ha azon átkelnek.

Álljunk meg azonban itt a *magna via Strigoniensis*-nél. Már csak azért is, mert az 1212. évi oklevél szövegéből azt érezzük ki, hogy itt a határjárók is megálltak. Nem mentek tovább, nem emeltek többé földből metákat, hanem megállapították, hogy a határ a továbbiak során átmegy a *mons Tebewra*, azaz Tebe-úr-hegye derekán, — a mai Ürömhegy és Aranyhegy között — hogy azután három falut, Megyert és a két Pazándokot érintve, kilyukadjon valahol a Dunánál. A határjárás, helyesebben határkijelölés, ahogy azt a Pilishegy tövében, az esztergomi nagy út mentén, a mons Tebewra derekával szemben álló bizottság megállapításai során elvégezte, annyira elnagyolt, oly kevés támpontot nyújt, hogy csak föltételezésekkel dolgozhatunk. Valószínű, hogy légvonalban valahol a mai Csillag-hegy felett emelkedő Rókahegyről ereszkedett le Megyerhez a határvonal, hogy ott északkeletre fordulva a mai Kalázi-víz dunai torkolatánál álló templomromnál — talán az egyik Pazándok templomának romjánál — végződjék. Az egykori telepek helyeit itt elsősorban a pleisztocén- és óholocén-kori szigeteken kereshetjük.^{60a)}

* * *

Az 1212. évi határjárásnak mégis rendkívüli a jelentősége. Ez abban rejlik, hogy nagy területet ölelvén fel, szinte pontos határát adja annak a szállásterületnek, amely eredetileg Buda úr és nemzetsége téli szállásához tartozhatott. Igaz ugyan, hogy vannak adataink, amelyek még tisztázásra várnak. Így például még azt is meg kellene vitatnunk, hogy a budai káptalan szemcsei (szentei) elég nagy kiterjedésű birtoka és kegyurasága milyen mértékben ősi szerzemény.⁶¹⁾ Nincs tisztázva még az sem, hogy a budai káptalan, — amely különben középkorunk derekán egyike volt az ország lesgzegényebb egyházi intézményeinek,⁶²⁾ — királyi alapítású egyház-e, vagy pedig — ami valószínűbb — egy királyi kegyekkel elhalmozott, de eredetileg nemzetségi monostor jellegével bíró egyház-e.

Ezek a kérdések és a belőlük származó egyéb problémák azonban most nagyon messze vezetnének. Elégedjünk meg azzal, hogy röviden egybevevethessük az 1212., 1355. és 1524. évi oklevelek fent idézett részleteinek tanúságait.

1355-ben — és ezt az 1524. évi irat is megerősíti, — a Mons Excelsusról a szőlőkkel borított hegyoldalon kelet felé leereszkedve jutottak az esztergomi nagy útra a határjárók. Hogy ezen a hegyoldalon pontosan hogyan haladtak, azt csak számos részletadatunk feldolgozása után fogjuk világosan látni. Tény azonban az, hogy 1355-ben és utána is a káptalan 1212-ben körülhatárolt területének jelentős részét nem mondhatta a magáénak. Részben ez is megmagyarázná szűkös anyagi helyzetét. Terra Ewrs és egyéb területek elvesztése, illetve a káptalan territoriumának pontos körülhatárolása Óbuda kialakulása és fejlődése szempontjából is igen fontos, mert így, mintegy egyházi birtok gyűrűjébe szorítva, lakói szabad birtokszerzésének számos akadály gördült útjába. Ez magyarázza meg talán azt a tényt, hogy a XIV. század derekától kezdve nem annyira a tulajdonképeni városi polgárság, hanem inkább a környék nemessége kezd házat és földet vásárolni a királyi, illetve királynéi városban. A nemesség megélhetésének forrásai ugyanis a káptalani birtok szorító béklyóján kívüli területen fakadtak. Így jött létre az a fonák helyzet, hogy 1355 után sem a káptalani, sem a királynéi birtoktest szabadon nem fejlődhetett és a középkorvégi Óbuda gazdasági jelentősége mélyen alászállott.

Ó-Budán, vagyis a koraközépkori Budán tehát a X. század tisztán nemzetségi birtoklását a XI. században megbontja az egyházi birtoktest kiszakítása, hogy azután a XII. században vagy a XIII. század legelején, az egyházi birtok túlsúlyra jutva, lassan teljesen kiszorítsa a nemzetségi birtoklást. Diadala nem tartott azonban soká, mert már a XIV. században erős ellenfélre talál az egyre erősödő királyi birtoktestben. Ez a királyi birtoktest a XIV. század derekán *erős városfejlődés csíráit* hordta magában, de sohasem tud erőteljes szálba szökellni, mert a fojtogató káptalani birtoklánc tehetetlenségi nyomatékával a fejlődés irányát délfelé toltta el. A pesti Új-hegyen kialakult a középkori Buda városa, amely nevét és polgárosodásának éltető csíráit a XIV. században elfalusodásra ítélt régi Budáról mentette át.

Ezekután pedig lássuk röviden a pesti oldal birtokainak alakulását és fejlődését.

* * *

Jeleztük már, hogy Budapest székesfőváros területének középkori helyrajzát illetően szinte ismeretlen és töretlen utakon jár a kutató, ha a három várost környező falvak, dűlők, egyházak és egyéb épületek, hegyek, erdők és patakok ma már csak a ránkmaradt írásos emlékekben szereplő neveit akarja elhelyezni a mai terepen. Hosszú évek kutató munkája fogja csak lehetővé tenni, hogy nemcsak a budai, hanem a pesti oldal elpusztult emlékeit, eltűnt neveit térképezni tudjuk. Az alábbiak során megkíséreljük vázolni két, a középkori Pest városának sorsával összeforrt multú, a város-tól északra fekvő, elpusztult falunak települését és fekvését.

Az eddigi kutatások a két falunak, Jenőnek és Újbécsnek fekvését elsősorban Salamon Ferenc megállapításai alapján csak körülbelül határozták meg. Tudtuk, hogy Jenő valahol a Margitszigettel szemben fekvő parton, Újbécs pedig ettől délebbre a Váci-kaputól északra feküdt. Elégedjünk meg egyelőre mi is ennyivel és kezdjük el kutatásainkat azon a ponton, amikor a két falu neve kapcsolatba jut Pest város kialakulásával.

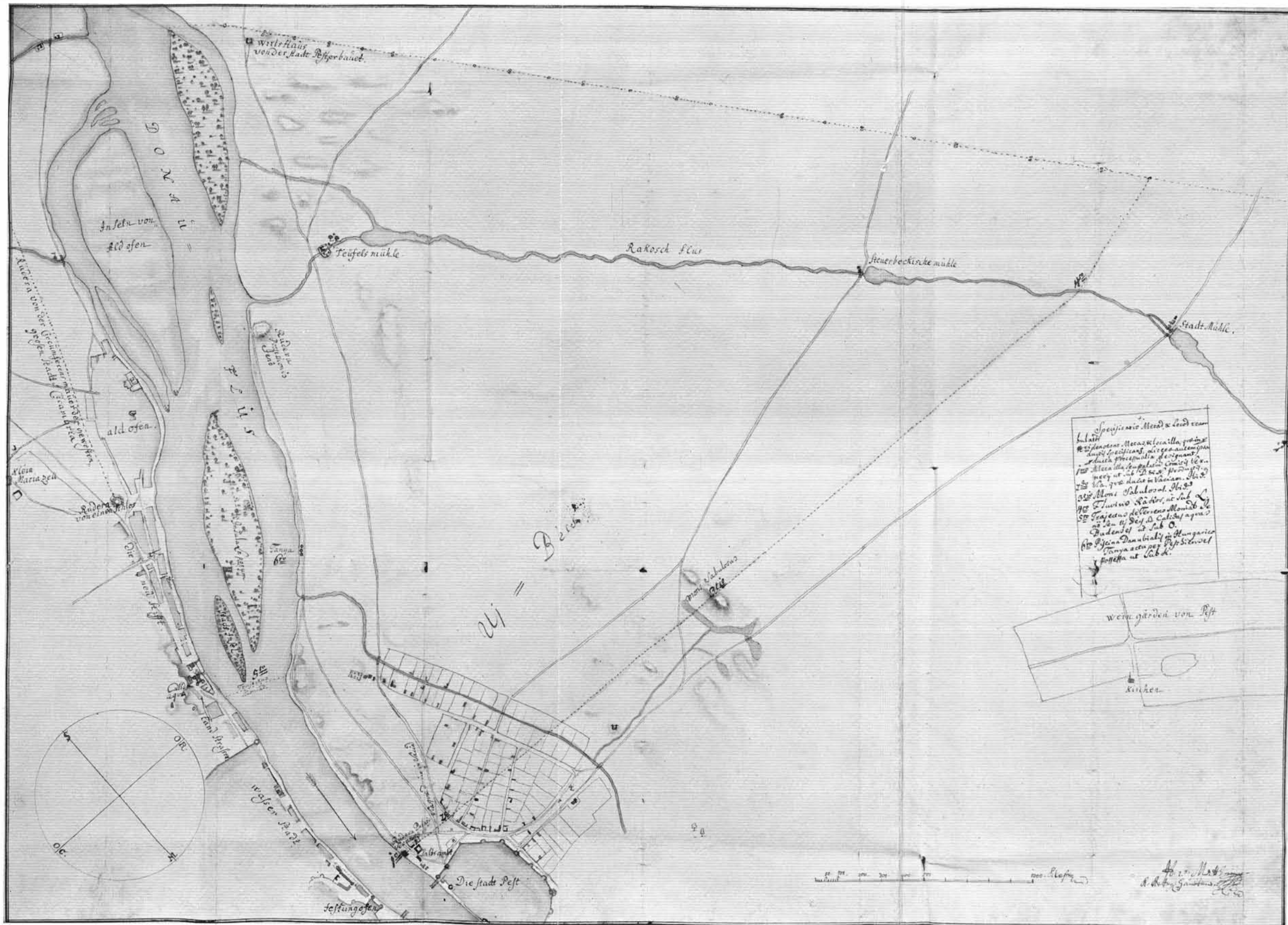
* * *

Pest város kialakulásával kapcsolatban ugyanis nem szabad egy igen sokatmondó körülményt figyelmen kívül hagynunk. Ez az, hogy a város északi falától jelentéktelen távolságra egy pusztát találunk, amelynek a neve, ha az előfordulások zömét tekintjük, Újbécs volt. Ez a név már eleve is feltételezi egy régi Bécs létezését, mégpedig Új-Bécs szomszédságában.

Mielőtt azonban a régi Bécs keresésére elindulnánk, tisztázzuk magának a szónak jelentését.

Kutatásaink során arról győződünk meg, hogy a Bács, Bécs, Pécs szavaink hazánk területén mindig vagy előharcos, vagy katonanépek szállásainak közelében fordulnak elő. Ilyen Bécs városának, a mai Wiennek a magyar neve is. A Wien helyén fekvő Bécs egész a X. század végéig nyugati védelmi vonalunk fontos támpontja volt. A Kopasz-hegy (Kahlenberg = Pilis), Bécs és a Fischa-menti védelmi vonalunk soproni részén Bécsújhely (Wienerneustadt), mosoni részén a pándorfalusi plató Bácshegy nevű emelkedése tűnik fel, a XI. században hadászati támpont gyanánt. De ugyanez a helyzet déli országhatáraink közelében is, ahol Baranya vármegyében (baranya = brana, amely pannonszláv szó magyarul gyepüt jelent) Pécs vára és tőle keletre Bács megyében Bács vára, hogy csak az ismertebb *bécs* elnevezéseket említsük.

Ha figyelembe vesszük ezeket a Bács, Bécs és Pécs nevű helyeket, nyilván feltűnik, hogy azok, Bécs és Pécs esetében római városok és castrumok nyomain keletkeztek, Bács esetében pedig kétségtelenül sáncokkal erősített helyet jelöltek. Vagyis Bács, Bécs és Pécs névvel jelölt helyeink gyepürendszerünkben sáncokkal erősített helyeket jelölnek, tehát ugyanazt amit a Győr szavunk. (Győr, Diósgyőr, Szolgagyőr stb.) Tehát ennek a ténynek felismerése után tisztáznunk kell a Bécs és Győr szavakkal való névadásnak az eredetét. Ezzel kapcsolatban most csak kutatásaink vég-eredményére akarunk rámutatni és ez az, hogy a Bács, Bécs és Pécs helyneveinket mindig törökös rokonnépeink területén találjuk meg, míg viszont a Győr nevek (győr = gyűrű) általában a magyar lakosságú helyeken fordulnak elő.

23. Új-Bécs puszta határa a Matthey-féle térképen. (XVIII. század dereka.)

Analógiaként megjegyezzük, hogy a magyar Őr, Örs, Örsöd helynevek és a törökös Káta, Gáta helynevek mindig sáncok nélküli őrszállást jelentenek. Így fordul elő vidékünkön a dunajobbparti Örsök — itt volt különben a sasadi Bécskö is az egyik Örs közelében — és a balparti Gáta, a mai Cinkota (Zým-gata = Scingata = Cingota = Cinkota), amely az elpusztult Besenyő falu szomszédságában települt.

A bécs elnevezés Magyarország területén tehát nem tartozik a szokatlanok közé és így nem rendkívüli dologgal állunk szemben, ha azt Pest város szomszédságában és magának a városnak a területén is keressük.⁶³⁾

Ennek a Bécs névnek, mint pesti városrésznek az emlékéét őrzi az a pesti Bécs-utca, ahol a XVI. század elején Balassa Ferencnek, a huszárok kapitányának a háza állott, amely házat 1508 január 4-én II. Ulászló király mindenféle adó és illeték fizetésétől felmentett. Az oklevél — *domum suam in civitate nostra Pesthiensi in vico sive platea Beech* — határozottan Pest városában lévőnek mondja ezt az utcát.⁶⁴⁾

1522-ben pedig egy a Bécs-kapunál (*penes portam Bech kapw*) szereplő házat említenek.⁶⁵⁾ Az elnevezés itt ismét a Bécs és nem az Újbécs nevet használja a kapuval — kétségtelenül a Váci-kapuval — kapcsolatban.

Van azonban még egy másik középkori elnevezésünk is amellyel foglalkoznunk kell. Ez a Bécsvára kitétel.

Ez a Bécsvára elnevezés a budai káptalan egyik, Mátyás király által 1467 április 26-án átírt iratában is előfordul. Ekkor ugyanis a káptalan tiltakozott Révész György és társai malmainak elhelyezése miatt, mert ezek a malmok a Ro-szigettől vagy Rozs-szigettől és a megyeri révtől egész a Csepelszigetig (*ab Insula Rozzygethe et portu Megyer incipiendo usque ad Magnam Insulam Regis*) kiterjedő szabad halászatukban annyira gátolták a káptalan népeit, hogy azok félannyi halat sem fogtak, mint azelőtt. Tamen nunc — írja az oklevél — *quidam Georgius Rewez, Paulus Aurifaber et magister hospitalis S. Nicolai confessoris de Pesth in medio, meatus ipsius piscature prope murum Beethwara, ubi nunquam alias molendina fuissent, senticulis suis firmiter in profundo Danobii fixis, molendina sua locassent, perque recia et piscatores ipsios ita turbarent, ut vix medietatem piscium, quam antea prenidissent, prendere possent.*⁶⁶⁾ A fenti adatokkal kapcsolatban elsősorban az a kérdés merül fel, hogy vajjon azonos-e a két hely. A rendelkezésünkre álló oklevelek ugyanis nem igazolják vicus Bech és Beethwara azonosságát. Ezért nem tehetünk mást, mint hogy a rendelkezésünkre álló, topográfiaiilag értékesíthető adatokat egybevetjük.

Újbécs nevének első említése egy 1268 április 13-án kelt iratban fordul elő, amely arról szól, hogy IV. Béla szóbeli parancsa értelmében a margitszigeti apácákat Újbécs határa és a rajtafekvő palota birtokába beiktatták, de a birtokbaiktatás ellen Werner fia Péter fia tiltakozott.⁶⁷⁾ A tiltakozásnak azonban semmi eredménye sem lett, mert IV. Béla király ugyanazon nap kelt iratában a nevezett apácák birtokbaiktatását jóváhagyta.⁶⁸⁾ Mind a két oklevél Újbécsnek nevezi a kérdéses földet, mégpedig az első *terra Wiubech*-nek, a második pedig *terra vacua Vybech*-nek. Tehát az új szó már a XIII. század derekán előfordul az elnevezésben. A név állandósultságát igazolja még egy 1276 május 20-án kelt irat is, ahol a név latin fordításban *Nova bech* alakban szerepel.⁶⁹⁾

Újbécs terra fekvésének meghatározásáról a két 1268. évi irat azt említi meg, hogy Jenő terra-val, ahol az apácáknak szintén volt birtokuk, szomszédos (... *predicta terra vicina est et adiacet terre monasterii vestri de Yenew ... — ...nobis rescripserunt, quod ipsa terra vacua esset et vicina terre ipsius monasterii, Yenew vocate ...*). Az 1276-os oklevélből pedig megtudjuk, hogy dunai halászati jog is tartozott Újbécshez, tehát a folyamtól nem eshetett messze (... *et terram, que dicitur Nova bech, cum piscatione in Danubio,...*). A két 1268. évi oklevél azonban még egy igen értékes adatot tartalmaz és ez az, hogy a puszta Újbécs területén egy palota (*palatium*) állott. Igen jelentős továbbá még az is, hogy az apácák beiktatása ellen egy bizonyos Verner fia Péter — néven meg nem nevezett — fia tiltakozott.

Sokkal bővebb és az előzőket is megmagyarázó adatokat tartalmaz az az oklevél, amelyet 1281 szeptember 21-én Péter tárnokmester állított ki.⁷⁰ Az oklevél tulajdonképpen igazolása annak, hogy a margitszigeti apácák és Pest város polgárai a *közöttük Újbécs tulajdonjoga miatt keletkezett perben békésen kiegyeztek* és a vitás birtokon megosztottak. A felosztott terület határait a következőképpen állapították meg. A margitszigeti apácák megkapták Újbécs területének azt a részét, amely a Pestet körülölelő Nagyarok és a Werner palotája fölötti részekről Jenőig terjedt, a pestiek pedig megkapták az ettől délre eső területet a Werner palotájával együtt. A két területet elválasztó határvonalat a budai káptalan kiküldöttjének jelenlétében járták be és következőképpen jelölték meg:

1. *Prima meta incipit iuxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pestiensem, a parte ville Jenev supra palatium comitis Wernerii, in cuius capite sunt due mete et vadit super ipsum fossatum usque viam, que ducit in Wachiam et transit ipsam viam, iuxta quam sunt due magne mete ;*

2. *inde currit versus orientem ad monticulum, prope quem monticulum sunt similiter due mete, ubi et antiquitus fuerunt sepulcra paganorum, a quibus parumper descendendo in fine terre arabilis sunt due mete ;*

3. *abhinc vadit similiter vadit (!) ad plagam orientalem inter terras arabiles, de quibus pergit ad pratum, iuxta quod sunt due mete ;*

4. *inde parumper meando pervenit ad aliud pratum, ubi sunt due mete ;*

5. *ab hiis tendit ad montem sabulosum, quem transeundo subtus ipsum montem sunt due mete,*

6. *de quibus pervenit ad duas vias versus orientem, quarum una ducit in Nyr, alia in Pardev, inter quas sunt due mete ;*

7. *et inde per illam viam vadit versus orientem usque ad viam, que ducit in Anyas Nyry, usque metas Cruciferorum, ubi sunt tres mete angulares, quarum una est Cruciferorum Sancti Regis, altera hospitem de Pesth, tertia vero populorum de Jenev, et sic terminatur.*

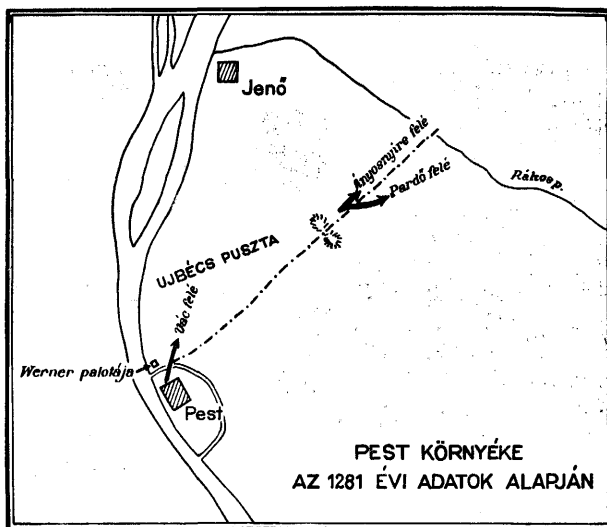
Ebben az 1281. évi határmegállapításban ismét találkozunk a Werner palotájának nevezett épületkomplexummal. Ez kétségtelenül az azt építtető vagy újra építtető tulajdonosnak a nevét őrizte meg. Ennek a névadó Wernernek az unokája 1268-ban tiltakozott is a nagyapja palotája apácáknak való királyi odaadományozása ellen. Tiltakozását azonban akkor IV.

Béla figyelemre sem méltatta és csak 1281-ben békés egyesség útján nyerték el jogilag is a Pest város képviselőiben eljáró Werner és Hench comesek, Farkas bíró, Pál, János, Kozma és Beke polgárok a Werner palotáját. Valószínű, hogy Werner és Hench comesek a palotaépítő Wernernek lezármazói voltak. Maga a palotaépítő vagy birtokló Werner pedig azonos lehetett azzal a Wernerher pesti polgárral, aki 1235 táján a heiligenkreutzi ciszterciákkal pereskedett Paumgarten birtok ügyében.⁷¹⁾ Mindenesetre — birtoka fekvéséből következően — gazdag és befolyásos, a XII. század végén vagy a XIII. század elején Pestre vándorolt német származású polgár úr lehetett.

Igen érdekes és a koraközépkori pesti és pestkörnyéki lakosság életének kutatása szempontjából nem érdektelen az 1281. évi határmegállapítás 2. részében említett »hajdani pogány sírok« helyének meghatározása sem. Ez a pogánytemető dombon feküdt. Valószínűleg a pest-rákosi síkság jólismert pleisztocénkori kavics- és fúvel kötött futóhomok-halmainak egyikén, a mai Városliget és a Thököly-út által bezárt területen. (V. ö. az Orsz. Levéltárban őrzött térképpel; 23. kép.)^{71a)}

Némi következtetést vonhatunk le az oklevélből Anyas Nyry, Nyr és Pardev fekvésére vonatkozólag is. Mivel ugyanis a határjárók nem mentek át a Rákos-patak medrén és mivel az utak a határjárás végső pontja előtt már szétváltak, minden valószínűség szerint arra következtethetünk, hogy ezek a falvak a Rákos-patak partjára húzódtott egykori téli szállások helyén keletkeztek. (L. a mellékelt IV. sz. térképvázlatot a 24. képen).

Az Anyas Nyry (Ányos-Nyire), a Nyr (Nyir) és Pardev (Pardó) nevek közül a *nyir* összetételűek engednek ilyen vízmenti telepre következtetni, a Pardó név a Cinkota és Besenyő névvel együtt pedig egy türk eredetű katonanép szállásaira. Valószínű, hogy Besenyő, Cinkota és Pardó első megszállói besenyők voltak. A Pardó név ugyanis a pard-pord tövet rejti, amelyet Pordány és Párdány alakokban egyéb, besenyő lakosságú vidékeinken is megtalálunk.⁷²⁾ Itteni elhelyezkedésüket az magyarázza meg, hogy a taksonyi királyi földek északi határán birtokelválasztó közt találunk. (V. ö. az V. sz. térképvázlattal a 25. képen.)

24. IV. sz. térképvázlat.

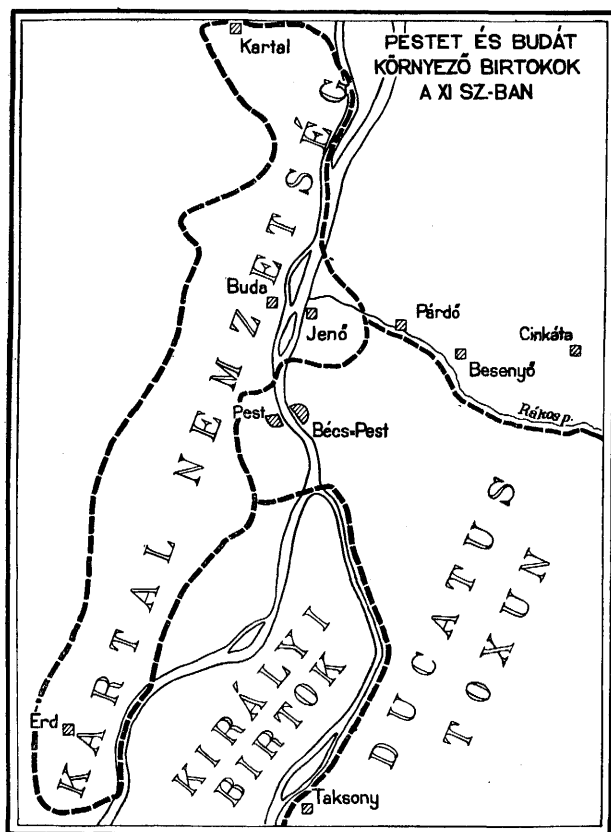
Ez a határmegállapítás különben már csak azért is fontossággal bír, mert ez szolgált alapjául a klarissza-apácák 1686 utáni birtokpöreiben a Pest városával szemben kívánt határmódosításoknak, amikor is az apácák a város által elbirtokolt *Újbécs és Jenő pusztákat* a maguk számára akarták megszerezni.

Újbécs és a tőle északra fekvő Jenő helyének

pontos meghatározására nézve igen nagyfontosságú az a tanuvallatási jegyzőkönyv, amelyet 1752 március 1-én vettek fel a klarissza-apácák Pest város elleni perében. A tanuk zöme a pest-környéki falvak és Óbuda magyar lakosai sorából került ki.⁷³⁾

A feltett kérdések a következők voltak: »Halotta-e a tanu és kívül *Uji Bécsnek* és *Jeneőnek* valaha hírét és ha halotta, mely táján vannak és régenten kik birták?« 2. »Tudja-e avagy halotta-e meddig lett volna régi időkben Vác felé az pesti határ?« Ezekre a kérdésekre összesen harminchárman feleltek meg.

Elsőnek Szőnyi Lőrinc péceli nótárius vallomását hallgassuk meg. Ő »gyermekségétől fogva mindéig halotta azon helet, hol ...

25. V. sz. térképvázlat.

most a Söház erányában Szent János Nepomucenus képe vagyon helheztetve, *Kis-Bécsnek* neveztetni és felőle való játék beszédet is számtalanszor hallotta, hogy t. i. pesti kaputul *Bécsbe* a kását forrón el lehet vinni, sőt a mostani Váci-kaput is azelőtt *Bécsi-kapunak* nevezettnek lenni. Hasonlóképpen hallotta a régiektől, ... hogy a Söházon innénd Pest felé, határjelző formán felállított faragott kő (volt), mely mint (egy) félsingnyire a földből kiállott a Váci-út mellett ...⁷⁴⁾ Igen jellemző a helyi hagyományok szívós továbbélésére, hogy a tanuk zöme erre a fenti középkori eredetű szólásmondásra visszaemlékezve tudta felidézni Újbécsre vonatkozó ismeretét. Szinte mindegyikük fantáziáját izgatta a forró kásának Pestről vagy

Budáról a tudásuk szerint távoli Bécsbe való elvitele és ez alapon kérdezősködtek a dolog mikéntje után.

Több tanu vallotta, hogy »midőn hallotta volna azon mulató beszédet, hogy t. i. Pestről Bécsbe melegen el lehet vinni az ételt, kérdezősködött akkor gyermekségében a Pesten jelenlévő, aztat beszélő öreg emnerektül, hogy miképpen lehetne Bécsbe az ételt melegen vinni, holott messze volna, kik is mutatván a Duna mellett lévő kőrakásra, mondták, úgy köllene a beszédet érteni, hogy azon hel azelőtt Bécsnek hivatott légyen.«⁷⁵⁾ Mások szerint viszont »Bécsből Budára a kását oly forrón el lehet vinni, hogy melegsége miatt még Budán is fűjás nélkül nem lehetett belőle enni.«⁷⁶⁾ Szabó János meg is kérdezte az öreg emberektől, hogy hogyan lehetséges ez, amire azt válaszolták: »Látod-e hol van amott a Duna mellett a Só-ház irányában ama régi kőrakás, melyen kút is van, azt azelőtt Újbécsnek hitták a régiek, azért onnénd Budára forrón könnyen el lehetett vinni a kását.«⁷⁷⁾

Ezen kis kitérés után, ami azonban fényt vet a helyi hagyományok fennmaradásának lélektanára, lássuk a tanuvallomások alapján a pontosabb helymegjelöléseket.

A nyolcvan esztendőös Szücs István, aki tehát 1670 táján született »gyermekségében tudakozta a török világban, hogy mért hinák (a mostan Váczi-kaput) *Bécsi-kapunak*. Mely kérdésre mondták az akkori öreg emberek s egyszersmind a fatensnek (mutatták) azon Só-ház erányában *akkor puszta nagy ház épületet, melynek maradékján mostanság Szent János Nepomucenus képe és kút is vannak*, azelőtt a helyet Bécsnek nevezettnek lenni.«⁷⁸⁾ Vallomását megerősíti Kovács György tanuskodása is, aki »az török világban is már circiter huszonkét esztendőös lévén, akkor is örökkén azon tájéket hallotta, ahol most a kút és a Szent János képe látszottnak, Új Bécsnek lenni. Magok is a parasztok midőn a hídhöz (mely akkor annak a kőrakásnak erányában volt által a Dunán) fákat hordottak, ha valakitül kérdeztettek, hogy hová vinnék a fát, örökké úgy feleltek, hogy *Új Bécshez* és az reá szolgáló kaput is, mely most Váczi-kapunak hivattatik, *Bécsi-kapunak* hasonlóképpen nevezték.« Természetesen ő is hallotta a Bécsből Budára való kásavitel szöllását.⁷⁹⁾

A tanuk vallomásából a továbbiak során egybehangzóan kiderül a pesti Só-ház közelében lévő »kőrakáson«, vagyis romokon, amelyek mellett, vagy között egy kút és egy Szent János-szobor állott, volt a török világ előtti Újbécs, vagy »Kis-Bécs«, amit az egyik »*Bécsi-vár*«-nak is nevezett.⁸⁰⁾ Kiténik továbbá az is, hogy a török időkben még egy jól felismerhető »puszta nagy ház épülete« állott a kérdéses helyen. A város visszafoglalása után az épületnek már csak romjai és használható kútja ismert és nem lehetetlen, hogy egy templom alapfalait felismerve, Szent János szobrát helyezték ide. Tudomásunk van azonban arról, hogy a romhalmaz közelében a Só-ház, a Salz-Amt állott és így nem lehetetlen, hogy a török korban még álló épület köveit vagy falmaradványait és alapjait ennek építésére használták fel. (V. ö. a 27. képpel.)^{79a)}

Az Újbécsset jelző romok fekvésének meghatározása szempontjából nem érdektelen Szebelégyi István tanuvallomása, aki néhai báró Szelezcky Mártonnál kilenc évig szolgált és »még viceispánságban ugyan tőle hallotta

ezen néki mondott szókat : Látod Istók, a Pest határja igazság szerint nem volna, nincs is tovább a Váci-kaputól háromszáz lépésnél és már azon túl való föld az apácákhoz tartozandó.⁸¹⁾ Egybehangzó ezzel, hogy Petrák János »néhai báró Szeleczy uram viceispánsága idejében közönségesen rebesgetni hallotta . . . , hogy még a Só-ház sem volna pesti határon.«⁸²⁾ A pesti határnak a Váci-kaputól háromszáz lépésre való beveződését még több tanu is megerősítette.⁸³⁾

Ezt igazolták még a következők : Bakos Mihály »hallotta régi öreg emberektől, hogy a pesti határ nem extendálnék tovább a mostani barom vásárhelnél és már azon túl más földesurakhoz tartozandó puszták volnának.«⁸⁴⁾ Cseletei Mihály pedig azt vallotta, hogy »néhai Magasai Mihál uram viceispánságában (vagy szolgabíróságában . . .) hallotta midőn a fői vásár a vármegyétől megtiltatott Pest városának azon okból, hogy több vásárpénzt, mint sem illet volna szettenek és az heti vásárra menők a Sóháznál állítottak meg és ott is ülték a heti vásárt, hogy (mivel) az Só házon felül Pest felé egy hajításnyira fel állott kőoszlopig volna csak a pesti határ.«⁸⁵⁾ Ez a határjel azonos vagy hasonló lehet a péceli nótárius vallomásában szereplővel, amelyen túl, »Vác felé a Duna melléket egészen a Száraz-Rákosig a budai apácák által bíró Nyúl-szigethez, avagy amint régenten hítták Sicambriához tartozandónak lönni . . . hallotta« a tudós nótárius. Általában mind tudják, hogy »Pestnek Vác felé majd semmi határa nem lenne.«⁸⁶⁾

A fenti adatok alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a *középkori Újbécs a mai Vörösmarty-tér északi oldalán helyezkedett el.*

Ugyancsak ezekből a vallomásokból derül ki, hogy »azon pusztá, mely a Rákos Dunába való folyásánál vagon, honnan t. i. a régi pusztá épületet a pestiek fundamentumostul elhordták, Jenő lett volna.«⁸⁷⁾ Itt tehát még a török világ elmúlása után is jelentős romok állottak, »honnan t. i. templom vagy kastély forma épületnek köveit a pestiek fundamentomostól elhordották« és amely föld, »amelyet a Rencse névű víz hasítana való beszakadásig,« ahol óbudai halászkövek nagy tanyájuk volt, »a Nyúl-sziget-hez birattatott volna.«⁸⁸⁾ Kubrányi János is itt »Jenőnek hírét sokaktól hallotta.«⁸⁹⁾

Lehetséges, hogy az említett jenei templom vagy kastély köveiből építették a pestiek a Rákospatak torkolatának közelében álló Ördög-malmot. Ez a Jenő különben, úgylátszik, az egykori Transaquincum helyén épült és mint révhely, ennek szerepét vette át a koraközépkorban.

A Pest fölötti Újbécs helyének és nevének kutatása tehát, mint különben minden topográfiai kérdés, az egész környék helyrajzának tisztázásával függ össze. Visszatérve most magának a kiindulási pontul szolgáló Bécsvára fekvésének a kérdésére, látjuk, hogy a XVIII. század derekán szereplő tanuk emlékezete szerint a XIII. században Újbécsnek nevezett területet Bécsnek, Kisbécsnek, Újbécsnek és Bécsi várnak nevezték. Megtaláljuk tehát az összes lehetőségek alapjául szolgáló változatokat, anélkül azonban, hogy végérvényesen tisztázni tudnók, hogy itt nem *névkeveredéssel állunk-e szemben.*

Következtetéseink végső fokán azonban két lehetőséggel kell számolnunk. Az első az, hogy az Újbécs területén álló, a XIII. században Werner

palotájának nevezett épületet nevezték a XV. században Bécsváranak, környezetét pedig a XVI-ban Bécs-utcának. A másik feltevés pedig az, hogy a XVI. századi Bécs-utca a város falain, a Bécsi-, illetve Váci-kapun belül helyezkedett el és hogy Bécsvára, amelynek falai alatt halásznak egészen a Dunaparton, szintén a falakon belül állott.

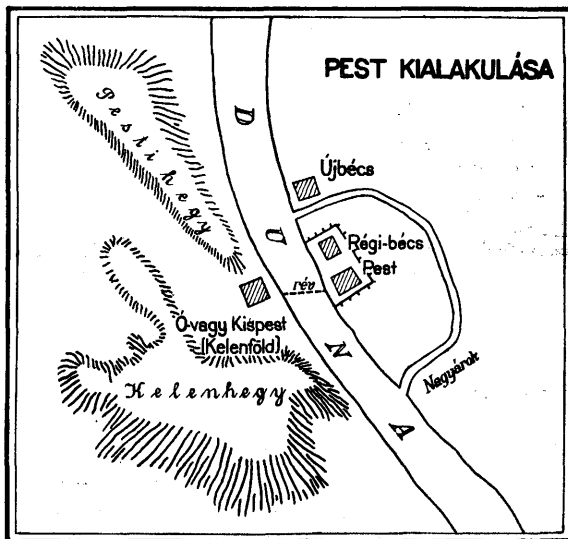
Ez utóbbi feltevés mellett az szól, hogy a Dunaparton a Váci-kaputól délre eső részen tényleg húzódott egy városfal, amely városfalat egy rondella erősítette meg. Ez a rondella azonban olyan rendkívüli fesztávolságú, hogy koraközépkori vagy talán római eredetű építménynek nem igen tarthatjuk. Azt azonban feltehetjük és ennek Rómer kutatásai sem mondanak ellent, hogy itt a koraközépkorban, római nyomokon város vagy várfal épülhetett. Döntő bizonyítékként kell azonban elfogadnunk, hogy a XIII. században, már Újbécsnek nevezik a XVIII. században is főleg így nevezett pusztát. Ez az Újbécs név tehát — amint jeleztük — föltételezi egy régi Bécsnek a létezését. Ez a régi Bécs pedig csak a mai Pest területén állhatott. Hogy hol, annak pontos megállapítása archeologusaink feladata, de hihető, hogy a már részben feltárt egykori római castrum helyén, vagy ettől valamivel északabbra, a Váci-kapu tájékán.

* * *

A fent előadottak alapján tehát feltehetjük és elfogadhatjuk, hogy Újbécs szomszédságában, attól délre egy Bécsnek nevezett várnak kellett

állania.⁹⁰⁾ Ezt a Bécszet a tulajdonképeni Pest város castrumának helyén véljük megtalálni. Ez a későbbi — amint látni fogjuk — Váci-kaputól délre elterülő Bécs volt tehát a balparti Pest városának magva. Törökös nevét ez a Bécs kétségtelenül a Taksony fejedelem idejében betelepült mohamedán vallású, volgai bolgár-török népektől kapta, akik tehát a jobbparti Pesttel szemben lévő balparti, általuk elnevezett Bécs várában telepedtek le.⁹¹⁾ (L. a mellékelt VI. sz. térkép vázlatot a 26. képen.)

A Pest név, amely kétségtelenül magyar átvétel és kemencét, nyilván mészégető kemencét jelent,⁹²⁾ jobban is illik a jobboldali Pestre, az oklevelek minor Pestjére, mert itt a Gellérthegy, ma már éppen az ősi mészégetés következtében elpusztult édesvízi mészkövet minden nehézség nélkül feldolgozhatták.⁹³⁾

26. VI. sz. térkép vázlat.

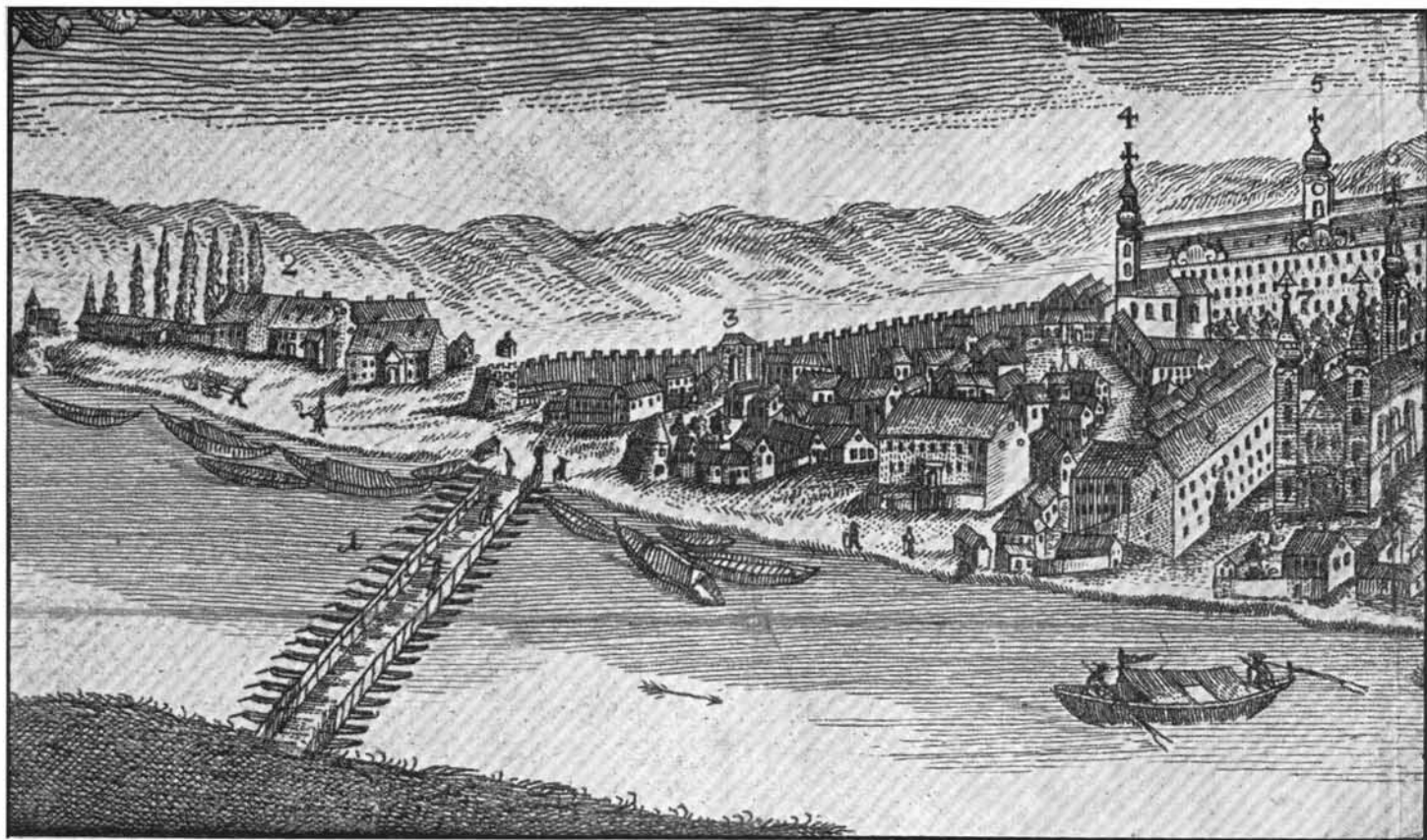
Ezekután természetes, hogy a tulajdonképpeni névadó a Gellért-hegy tövében elhelyezkedő mészegető telep, Pest volt. A révet, ahol az ideigyekvő emberek átkeltek, egyszerűen pesti révnek nevezték. A jobbparti Pest valószínűleg a honfoglalás előtt is gyér bolgár, vagy pannonszláv lakosságú hely lehetett és lakosai valószínűleg a magyar honfoglalás után is helyükön maradtak. Részben ez, a lakosságnak helybenmaradása, magyarázza meg azt, hogy Taksony fejedelem idejében miért a balparti római romokat használják fel a betelepített mohamedán volgai bolgártörökök szálláshelyül. A városépítő bolgár kereskedő elem azután a maga nyelvén Bécsnek nevezte a romok felhasználásával épült erődítményt, a környék magyarjai pedig a révet és a körülötte települt helyet az egy emberöltő óta megszokott Pest névvel illették.

A balparti Bécs, a balparti pesti rév és a jobbparti Pest az idők folyamán, a kereszténység felvételével kapcsolatban úgylátszik közös egyházi igazgatás alá került, ami a bolgár-török és mohamedán Bécsnek jelentőségét, ha nem is kereskedelmileg, de tekintélybelileg nagyban alászállította. Viszont mivel a kereskedelem és ipar a bolgár-török elem letelepedése következtében a balparton jobban fellendült, a jobbparti *eredeti* Pest a fejlődésben visszamaradt és ezért Kis-Pestnek kezdték nevezni, holott a tulajdonképpeni plébánia itt, a balparton állott és csak a mohamedán bolgár elem erőszakos térítésével kapcsolatos balparti pesti révnél történő templomépítés — a mai belvárosi plébániatemplom őse — eredményezte ennek is áttételét. Így lett az egykori Bécs vára a fejlődő keresztény Pest egyik városnegyedévé.⁹⁴⁾

A mohamedán kereskedő, iparos és földműves elem azonban már igen korán, az erőszakos térítés előtt, terjeszkedni kezdett és e célból új telepének alakítására a régi Bécsből pár száz méternyire fekvő kis platót találta a legalkalmasabbnak. Lehet, hogy amikor az úgylátszik földműves jellegű Újbécs alapítják, már elmosódott a név eredeti megerősített helyet jelentő sajátága, de viszont az sem lehetetlen, hogy itt is állott egy egykori és még fölhasználható kőomladék. A régi Bécsnek, mint városnegyednek a balparton keletkezett Pestbe való beolvadása és azzal való azonosulása a bolgár-török lakosság pusztulásával teljes lett. A fiatalabb Újbécs azonban különállása következtében nevét is megtartotta.

A mohamedán turk elem terjeszkedésének és jelentőségének bizonyítéka az Új-Bécs elnevezésén kívül még a Kelen-föld, Kelen-hegy elnevezés is. A Kelen = kelin = kelim szó ugyanis a törökös nyelvekben pusztta, sivár, dísztelen, kopott valamit jelent.⁹⁵⁾ Mi sem pusztább és misem sivárabb a sík bécsi-pesti oldalról nézve, mint a Kelen-hegy — a mai Szt. Gellért-hegy — kopár dolomit oldala. A turk névadás egyszerű és tiszta logikája fejti meg e sokat vitatott név eredetét is. Ne csak nyugatra, hanem keletre is nézzünk, ha a magyar városok eredetével foglalkozunk.

A jobbparti Ó-Pest volt tehát keresztény közvetítés révén a tulajdonképpeni névadó. Ezt a szerepét még a tatárjárás után is megtartotta, amikor a balparti pesti polgárok, az esetleges újabb tatárpusztítással szemben magukat biztosítandó, a régi jobbparti Ó-Pesttől északra emelkedő hegyen, — ahol a város és várfalak építésére szükséges édesvízi mészkö szinte a felszínen heverve, kéznél volt — a pesti új hegyen (novus mons Pesthiensis),

27. Pest látkepe az 1760-as évek elejéről. Új-Bécs a kép bal szélén látható Szent János-kápolna és a Sóház (2) helyén állott.

építették fel mentsvár jellegű új városukat. Ezt a várost régi nevén Pestnek, azaz a kemence értelmű szót a jövevény németek nyelvükre lefordítva, Ofennek nevezték. Ez az elnevezés arra mutat, hogy Pest város lakosságának zöme ekkor már németajkú hospesekből állott, ami megfelel Rogerius tudósításának is.⁹⁶⁾

A hegyen épült új Pest, azaz Ofen magyar Buda neve szintén ezidőben kezd kialakulni. A hegyen épült Pestet magyarul Új-Budának kezdik nevezni a jóval északabbra fekvő Ó-Budával szemben. Mít mond ez az elnevezés? Nem mást, mint azt, hogy amíg a balparti Pestről és a jobbparti Ó-Pestről úgylátszik főleg német ajkú hospesek költöztek a hegyen épült Új-Pestre, addig a szintén síkságon fekvő káptalani és királyi Buda város magyar ajkú lakosai hasonlóképpen az új-pesti várhegyen kerestek maguknak egy újabb tatártámadással szemben mentsvárat. Lehetséges ezenkívül még az is, hogy a mai budai Várhegy eredetileg szintén Kartal-nembeli birtok volt, amit a krónikás adatok igazolnak is és így a Buda helynévnek mintegy délre vándorlását ez a körülmény még érthetőbbé teszi. (L. az V. sz. térképvezetést a 25. képen.)

* * *

A Kartal-nemzetség fővárosunk területén való, elhatározó jelentőségű birtoklásának bizonyítéka még az a tény is, hogy a nemzetségi birtokok nemcsak a mai budai, hanem a pesti oldalra is áttértek. Itt birtokaik közé tartozott az Újbécs felett fekvő Jenő falu is.

Jenőt a budai káptalan IV. Béla király által 1247 május 26-án átírt bizonyoságlevele említi először. A káptalani oklevél közelebbi időpont megjelölése nélkül szintén 1247-ben kelt.⁹⁷⁾ Az oklevél azért bír különösebb jelentőséggel, mert Jenő hihetőleg ősi, nemzetségi birtokosaira szolgáltat adatokat és vidékünk koraközépkori település- és birtokviszonyainak tisztázásához visz közelebb bennünket.

A káptalani bizonyoságlevélből megtudjuk, hogy a Kartal-nembeli Macsar⁹⁸⁾ (Mochor nobilis de genere Cortul) a Pest melletti Inó földet a rajta élő szabadokkal (terram scilicet Inev sitam iuxta Pest cum libertinis) — Árossal (Arus), Mikossal (Mikus), Miksával (Mixa), Donáttal (Donat) és Endréssel (Endres) — és örökösikkel együtt az esztergomi székesegyháznak adományozta. Inó földjén kívül még lakosaival együtt egy Téka (Theca) nevű földet is megkapott a káptalan. Az Inev = Inó szó szinte kétséget kizáróan a Jenő hibásan írt alakja, amit a későbbi idevonatkozó iratok nomenclaturája igazol.

Első látszatra fordulatot jelent Jenő birtoklása sorsában István ifjabb királynak 1264-ben kelt egyik oklevele, amely a falu Kartal-nembeli birtokrészét a margitszigeti apácáknak adományozta. Ennek oka az volt, hogy Uza fiai, Péter és Ferenc, valamint Kabas Tamás az apácák több faluját elpusztították és a hatodik idézésre sem jelentek meg az ifjabb király bírói széke előtt.⁹⁹⁾

Az eladományozás végrehajtása azonban úgylátszik elmaradt, mert 1271-ben V. István előtt Uza fia Péter a Jenő, Ság, Szécsény, Geded, Kartal, Bodony és Keveaszó nevű falvakban levő örökölt és vásárolt birtokrészeit a margitszigeti apácáknak adományozta.¹⁰⁰⁾ Mennyire történt

ez az adományozás esetleges királyi kényszer hatása alatt, arról nem beszélnek a fennmaradt emlékek. 1276-ban ugyanis Uza fia Péter a jení révben levő földjét a margitszigeti apácáknak a tőlük kapott 25 ezüstmárka fejében rövid időre elzálogosította.¹⁰¹⁾ Ha nem az ő tulajdonában lett volna a jenei föld, akkor ez a zálogolás nem történhetett volna meg. Annak pedig, hogy a Kartal-nembeli Uza fia Péter és testvérei az apácáknak Jenő birtokot az 1264-ben és 1271-ben történt adományozások ellenére sem adták át, egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy 1279-ben a Kartal-nembeliek annak fejében adták át Jenőt a kolostornak, hogy az apácák más, elzálogosított Kartal-nembeli birtokokat kiváltottak a Káta-nembeli Jula comestól és azokat átengedték Uza fia Péternek és testvéreinek.¹⁰²⁾ A tényleges átadás azonban úgylátszik csak négy év múlva következett be, amikor is 1283 szeptember 3-án a budai káptalan igazolta, hogy Ok comes átadta a margitszigeti apácáknak Jeneu és Naney birtokokat.¹⁰³⁾

Látjuk tehát, hogy a Kartal-nemzetség Jenőtől csak a XIII. század végén vált meg. Figyelemre kell méltatnunk azonban még azt a tényt, hogy Jenőn királyi földek és királyi emberek is voltak.¹⁰⁴⁾ A Rákos-menti Pardóval határos Besenyőn pedig *szolgagyőrök*, a szolgagyőri várhoz tartozó népek laktak.¹⁰⁵⁾ Több, most nem részletezendő adat tanúsága szerint pedig az a nézetünk, hogy a Rákos-patak vonalától délre elterülő vidék teljes egészében a ducatus területéhez tartozott, amelynek központja Taksony, majd Solt volt. V. István egyik oklevelében a »*ducatus Toxun*« kifejezést használja¹⁰⁶⁾ ennek a hercegi uradalomnak a megjelölésére, amelyhez eredetileg Pest = Bécs is tartozott. Magában Taksony faluban szépszámmal laktak szolgagyőrök, ami szintén királyi népek területünkön való tartózkodása mellett szól.¹⁰⁷⁾ (L. az V. sz. térkép-vázlatot a 25. képen.)

A mellékelt V. számú vázlatunkon megkíséreltük összefoglalni a keresztény királyság első két századára jellemző birtoklási adatokat. Látjuk, hogy tulajdonképpen három nagy uradalom érintkezési centrumában alakult ki fővárosunk. Ez a három nagyuradalom : a fehérvári királyi, a taksonyi hercegi és a Kartal-nembeli budai birtoktest volt. Ezeket a birtoktesteket az idők folyamán újabb, kiszakadó és elcserélődő birtoktestek kezdik tarkítani, de a lényegbevágó alapvonásokat csak hosszú évszázadok fejlődése tudta eltüntetni.

* * *

Megkíséreltük néhány vonással vázolni fővárosunk koraközépkori történelem-földrajzi problémáinak egyrészét. Meg vagyunk róla győződve, hogy megállapításaink *újszerűségüknel fogva* sok vitára fognak még alkalmat szolgáltatni. Kérjük azonban a kérdéssel foglalkozókat, hogy az ellenérvek és érvek keresése során tegyenek félre minden más alanyi szempontot és ne csak a merő szöveget, hanem magát az életet, az elmúlt, a kialakuló koraközépkori, oly sokszor félreértett magyar életet is nézzék.

Nagy feladatok elé állít fővárosunk középkori multjával foglalkozó minden kutatót a Kartal-nemzetség birtoklásának kérdése. Az első ilyen nagy feladat annak megoldása, hogy a Buda helynév eredetileg ennek a birtoktestnek melyik részére vonatkozik. Itt kétségtelenül helynévvándorlással, mégpedig északról délre való vándorlással állunk szemben. Szent-

endre és Pomáz vidékétől egész a mai várhegyig nyomozhatjuk tehát Buda új szállásának — esetleg szállásainak — helyét.¹⁰⁸⁾

A kérdés megoldása kétségtelenül az eljövő kutatások feladata.

Van azonban még egy feladatunk és ez nem más, mint fővárosunk névadó ősenek, a X. században élt Budának emléket emelnünk, hogy alakja, amely immár csaknem feledésbe merült, emlékeztessen minden mai nagyság ködbe, vagy talán inkább fénybevesző kezdetére.

Belitzky János

¹⁾ Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148—1301.) Budapest, 1936. Csánki Dezső gyűjtésének felhasználásával szerkesztette dr. Gárdonyi Albert.

²⁾ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 5 kötet.

³⁾ Mályusz Elemér: Turócsmegye kialakulása.

⁴⁾ Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.

⁵⁾ Szabó István Ugocsa megyéről szóló nagy munkája. — A történetföldrajz módszereiről és problémáiról különben Bulla Béla és Mendöl Tibor írtak legutóbb a Szentpétery Emlékkönyvben. (Budapest, 1938.)

⁶⁾ A kérdésre vonatkozó legújabb tanulmányok Gárdonyi Albert és Garády Sándor tollából a »Történetírás« 1937. évfolyamában jelentek meg. Ezekon kívül igen figyelemreméltóak Hetényi Imre (Újabb kutatás Árpád sírja körül. Budapest, 1911.) és Bártfai Szabó László (alább id. m.) kutatásai.

⁷⁾ Gyórfy István számos, a Nagy-Kunsággal foglalkozó tanulmányára hivatkozunk.

⁸⁾ V. ö. Balla Antal 1785-ben készült térképével és a szföv. Levéltár térkép-gyűjteményének számos darabjával.

⁹⁾ Belitzky János: Száz év a pesti határ életéből. Tanulmányok, IV. k.

¹⁰⁾ Az első, könyvalakú jegyzéket az Országos Levéltár M. O. D. L. 38, 658. sz. jelzet alatt őrzi. Dr. Ányos Lajos megállapítása szerint valamivel 1505 december 13-a után kelt. A második jegyzéket a veszprémi káptalan magánlevéltára őrzi a Veszprém-Ecclesia csoportban szám nélkül. Másolatuk a Szföv. Levéltárban.

¹¹⁾ Eredetije az esztergomi főkáptalan magánlevéltárában Capsa 1. eccl. fasc. 1. nro 11. jelzet alatt. Másolata a Szföv. Levéltárban. — A három jegyzék adataiból leszűrhető korpét előreláthatóan a Tanulmányok következő kötetében közlöm.

¹²⁾ A helynevek igazoló értékére vonatkozólag igen sok tanulmány jelent meg. Itt főleg Melich János: Magyarország a honfoglalás korában, Budapest, 1925—1929. c. művére hivatkozunk.

¹³⁾ V. ö. Karácsonyi János: A magyar nemzet honalapítása. Nagyvárad, 1925.

¹⁴⁾ V. ö. Belitzky János: A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Budapest, 1935. 70—72. lk.

^{14a)} A cikkemben mellékelt térképeket dr. Glaser Lajos és neje voltak szívesek rajzolni, amiért ezúton is köszönetet mondok nekik.

¹⁵⁾ Anonymus: Fontes Domestici. II. 40. l.

¹⁶⁾ Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1901. II. 306. l.

¹⁷⁾ u. o. 306—309. lk.

¹⁸⁾ M. O. D. L. 2762. és 6136. Másolatuk a Szföv. Levéltárban.

¹⁹⁾ Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 31., 149. lk.

²⁰⁾ Belitzky János: A törzsfői hatalom elsorvadása és a fejedelmi hatalom kialakulása. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. II. 580—581. lk. a kendőre vonatkozó felfogásom.

²¹⁾ Kézai Simon mester krónikája 19. fejezet. Fontes Domestici 72—73. lk.

- 22) Pauler Gyula i. m. 19. 1. — A kende = kündü szóra lásd : Németh Gyula : A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 295—296. lk.
- 23) Pauler Gyula i. m. 21. 1.
- 24) Marczali Henrik : Enchiridion. Budapest, 1901. 35., 48. lk.
- 25) V. ö. Pauler Gyula i. m. 24—25. lk.
- 26) Hóman Bálint : A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul, 1912. — A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. — Magyar Történet, I. k. térképe.
- 27) Glaser Lajos : Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása. A »Fejér Vármegye« c. műben. Budapest, 1937. 57—101. lk.
- 28) Belitzky János : A Magyar törzsek és nemzetségek vándorlása, i. m. 67. 1. lk. — Nyugatmagyarország határőrnépei és védelmi rendszerük a középkorban i. m. 1934. 57. 1. lk. — Sopron vármegye története. I. k. Budapest, 1938. 156. 1.
- 29) Glaser Lajos i. m. 66. 1.
- 30) u. o. 80. 1.
- 31) Belitzky János : Sopron vármegye története I. 436—437. lk.
- 32) Glaser Lajos i. m. 85., 90. lk. — V. ö. mellékelt térképpel.
- 33) Monumenta Episcopatus Vesprimiensis. II. 64. 1.
- 34) Csánki Dezső megfajtása u. o. II. LXXIII—LXXV. lk.
- 35) Glaser Lajos i. m. 82. 1.
- 36) V. ö. Ortvy Tivadar : Magyarország egyházi földleírása. I. k. 110—111. lk. A pesti főesperesség Glaser Lajos újabb megállapítása szerint keskeny sávban Abonyig terjedt.
- 37) Bp. Okl. Eml. I. 6—11. lk.
- 38) Bp. Okl. Eml. I. 11. 1. jegyzete. A hamisított oklevél a fenti jogokon kívül még négy tömény külföldi (osztrák) eredetű só adományozásáról is beszél.
- 39) Katona : Historia Critica, V. 1. 154—157. lk.
- 40) Fejér, III. 1. 118—120., 121—124. lk.
- 41) Órzi a veszprémi káptalan levéltára »Armales« 22. jelzet alatt. Másolata a Szföv. Levéltárban.
- 42) Órzi a pozsonyi káptalan levéltára »Capsa Budensis I. fasc. 1.« jelzet alatt. Másolata a Szföv. Levéltárban.
- 43) Órzi a veszprémi káptalan levéltára »Instr. regnicolarum B. 31.« jelzet alatt. Másolata a Szföv. Levéltárban.
- 44) Szövege tehát nem, — mint a kiadvány jegyzetéből következtethetnénk — az 1273—1328-as, hanem az 1295-ös átiraton alapszik.
- 45) Található kissé rongált hártján a pozsonyi káptalan levéltárban »Capsa Budensis I. fasc. 1. no 1.« jelzet alatt. Másolata a Szföv. Levéltárban.
- 46) Pozsonyi káptalani levéltár »Capsa Budensis I. fasc. 2. no. 5. Másolata a Szföv. Levéltárban.
- 47) Pozsonyi káptalani levéltár »Capsa Budensis I. fasc. 2. no. 6. — Kiadásai Fejér, IX. 2. 370—382. lk. Katona, Historia critica. X. 127—140. lk. — Bő kivonata Wenzel : M. Tört. Tár 1857. 165—169. lk. Feldolgozásunkban nem a nyomtatott kiadásokat, hanem Budapest székesfőváros levéltára kútfőgyűjteményében őrzött, az eredeti oklevélről készült másolatot használtuk : Másolták és összeolvasták : dr. Anyos Lajos és dr. Iványi Béla.
- 48) Veszprémi káptalan országos levéltára. Metales 15. — Ugyanott megvan egy XVIII. századi másolata is : Instrum. Regnicolarum B. 38. sz. alatt. — 1761. évi hiteles átirata megvan az Országos Levéltárban is M. O. D. I., 2400 1. sz. alatt. — Feldolgozásunkban Budapest szföv. levéltára kútfőgyűjteményében őrzött, az eredeti oklevélről készült másolatot használtuk : Másolták és összeolvasták : dr. Lukcsics Pál és dr. Gutheil Jenő. — Kivonatossan megjelent Katona : Historia Critica. XII. 467. 1. — Bártfai Szabó László : Óbuda egyházi intézményei a középkorban. 121—124. lk. — Teljes szöveggel : Miller Ferdinánd : Epitome 25. s. k. lk.
- 49) Bártfai Szabó László : Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935. 77—83., 121—124. lk.
- 50) Helyszínrajzi adatainkat legjobb egy 25.000-es térképen figyelemmel kísérem.
- 51) V. ö. Schafarzik Ferenc és Vendl Aladár : Geológiai kirándulások Budapest környékén. Budapest, 1929. 181. 1. mellékelt vázlata.
- 52) V. ö. u. o. 181. és 187. lk.

- 53) Bártfai Szabó László i. m. 79., 2. jegyzet.
 54) Honéczy Aladár: Árpád sírjának kutatása. Budapest, 1912.
 55) Bártfai Szabó László i. m.
 56) Honéczy Aladár i. m. mellékelt térképe.
 57) Fejér, III. 1. 122. l.
 58) Bártfai Szabó László i. m. 79. 3. 4. és 5. jegyzete.
 59) u. o. 80. l. 1. jegyzet.
 60) O. L. Kamarai térképek, 38 b. — Itt jegyezzük meg, hogy *lapis perforatus* alatt nem mindig kell malomkövet érteni, hanem jelenthet kikagylósodott mészkövet is.
 60a) A mellékelt vázlaton pontok jelölik a le nem járt határvonal irányát. — A *Tebe-úr hegye* nevet a *Tebeszere* névre alapítjuk. V. ö. Bp. Okl. Eml. I. 217. l.
 61) Megjelent a Magyar Történelmi Társban (XII.) Regesztája: Bártfai Sz. L. i. m. 109. l.
 62) Erre vonatkozólag a rendelkezésünkre álló okleveles anyag alapján készül egy tanulmányunk.
 63) V. ö. Belitzky János: Nyugatmagyarország határörnépei és védelmi rendszere a középkorban. i. m. 65. l.
 64) A Batthyány-Strattmann család köpcsényi levéltárában az Illésházyana csoportban. Másolata Budapest szföv. levéltára kútfőgyűjteményében.
 65) Magyar Tört. Tár XII. 97. l. — Bártfai Szabó László i. m. 121. l.
 66) Az oklevél eredetijét a pozsonyi káptalan levéltára őrzi: Capsa Budensis, II. 1. 7. — Kivonatossan közölte Knauz Nándor: A budai káptalan regesztái. Magyar Történelmi Tár. 1863. (XII. évf.) 23—24. lk.
 67) Bp. Okl. Eml. I. 98—99. lk.
 68) Bp. Okl. Eml. I. 99. l.
 69) Bp. Okl. Eml. I. 153. l.
 70) Bp. Okl. Eml. I. 200. l.
 71) Bp. Okl. Eml. I. 22—34. lk.
 71a) Sigray Rozália óbudai és nyulszigeti apácafőnöknő pöre Pest városa ellen Újbécs birtokáért. Táblai pörök: 4—2810. Ennek mellékléte ez a Matthey által, a XVIII. század derekán, készített térkép.
 72) Belitzky János: A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő telepek. Budapest 1937. Domanovszky Emlékkönyv.
 73) A tanuvallomás eredetije. Szföv. Levéltár: Processus Metalis ex Privilegio. No 34. és O. L. Táblai pörök: 4—2810.
 74) Szőnyi Lőrinc, 55 éves nótárius, Pécel.
 75) Hamvas János, 67 éves, Pécel. Rádai Gedeon jobbágya.
 76) Nagy Mihály, 90 éves, Csaba. br. Laffert jobbágya.
 77) Szabó János, 62 éves, Pécel, Szunyog Sándor jobbágya.
 78) Szücs István, 80 éves, Pécel, gr. Teleki László jobbágya.
 79) Kovács György, 90 éves, Szent-Márton-Káta, gr. Keglevich jobbágya.
 79a) A mellékelt kép a szföv. levéltárban őrzött céhlevélgyűjtemény egyik példánya fejlécéről való. Binder János Fülöp budai rézmetsző készítette a XVIII. század ötvenes évei végén vagy hatvanas évei elején.
 80) Balog István, Cseletei István, Koczó Mihály, Kövesdi Mihály, Kubrányi János, Lőrík János, Molnár István, Molnár János, Örmendi János, Sigmund János, Szücs István, Tót István, Vézy György tanuvallomása.
 81) Szebelégyi István, 66 éves, Keresztúr, Podmaniczky jobbágya.
 82) Petrák János, 52 éves, Gödöllő, gróf Károlyi jobbágya.
 83) Pirott István, Szücs István, Vézy György tv.
 84) Bakos Mihály, 62 éves, Fót, galántai Fekete György jobbágya.
 85) Cseletei Mihály, 60 éves, Fót, a personális jobbágya. A kőoszlopról vallottak még, Cseletei István, Jakab András, Lakatoss Mátyás.
 86) Pirott István, 60 éves, Palota, personális jobbágya.
 87) Sigmund János, 62 éves, Óbuda, gr. Zichy jobbágya.
 88) Damásdi István, 63 éves, Mogyoród.
 89) Kubrányi János, 61 éves, Óbuda, gr. Zichy jobbágya. Az összes tanuvallomások a 73. sz. jegyzetben foglalt iratokban találhatók.

⁹⁰⁾ V. ö. Nagy Lajos: Pest város eredete. (Tanulmányok, III.) c. tanulmányával, különösen a 15. oldalon elmondottakkal.

⁹¹⁾ V. ö. Anonymus. 57. fejezet.

⁹²⁾ Melich János. A honfoglaláskori Magyarország. 137—141.lk.

⁹³⁾ Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza. Pécs, 1929. 82. l. Cholnoky az elsők egyike, aki Buda város nevét Buda úr nevéből származtatja.

⁹⁴⁾ A pesti, azaz bécsi mohamedán lakosság erőszakos térítésének időpontját a XII. század utolsó évtizedeiben kereshetjük.

⁹⁵⁾ Borsody-Bevilaqua Béla: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai. Budapest, 1931. I. 126. l. mutatott rá erre az egyedüli helyes megoldásra.

⁹⁶⁾ Rogerius: Carmen miserabile.

⁹⁷⁾ Budapest Tört. Okl. Emlékei, I. 47—48. lk.

⁹⁸⁾ Nem pedig Mokor, amint az oklevél regesztrája írja.

⁹⁹⁾ Budapest Okl. Emlékei, I. 80—81. lk.

¹⁰⁰⁾ U. o. 122—123. lk.

¹⁰¹⁾ U. o. 160. l.

¹⁰²⁾ U. o. 180. l.

¹⁰³⁾ U. o. 211. l.

¹⁰⁴⁾ U. o. 95. l.

¹⁰⁵⁾ U. o. 45. l.

¹⁰⁶⁾ U. o. 117. l.

¹⁰⁷⁾ U. o. 129. l.

¹⁰⁸⁾ Nagy várakozással tekintünk azon ásatások elé, amelyeket Pomáz és környéke romemlékeinek tisztázása céljából Sashegyi Sándor kezdeményezett és a Nemzeti Múzeum közreműködésével vezet.